

1ο ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ»

Ερευνητική Εργασία Β΄ Λυκείου:

Η ανεργία των νέων στην Ελλάδα και η φυγή τους στο εξωτερικό

Ομάδα εργασίας:

Αλεξανδρίδης Δημήτριος-Νεκτάριος

Αμβαζάς Νικόλαος

Αναστασιάδης Ευστάθιος-Κωνσταντίνος

Γραμμενίδης Νικόλαος

Καραλή Ολυμπία

Κρόκος Μιχαήλ

Μίμης Αντώνιος

Μπεκιάρης Δημήτρης

Νικούλη Ειρήνη

Ντόζη Ευαγγέλια

Παπαδημητρίου Δημήτριος

Παπαλεξίου Άννα-Ραφαηλία

Ραμπιάδου Γεωργία

Ρογκότη θεοφανώ

Σπηλιωτίδου Αντωνία

Χατζηπέτρου Κλεοπάτρα

Μάιος 2014

*Επιβλέποντες
εκπαιδευτικοί:*

Θεοδόσης Συκάς
(ΠΕ09)

Χριστίνα Μιχαηλίδου
(ΠΕ03)

Δέσποινα Ποιμενίδου
(ΠΕ02)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
2.	ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ	3
2.1.	Έννοια-ορισμός	3
2.2.	Αίτια ανεργίας	4
2.3.	Συνέπειες ανεργίας	5
3.	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ	5
4.	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΦΥΓΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	9
4.1.	Πρόσφατα ιστορικά στοιχεία	9
4.2.	Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά τη φυγής των νέων στο εξωτερικό	9
5.	ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΦΥΓΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	14
6.	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	16
7.	ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ	17
7.1.	Εμπειρία διαβίωσης στο εξωτερικό των γονέων και των οικείων προσώπων των μαθητών 17	
7.2.	Διερεύνηση της πρόθεσης των μαθητών να μετεγκατασταθούν στο εξωτερικό	20
7.3.	Συσχέτιση της πρόθεσης των μαθητών να μετεγκατασταθούν στο εξωτερικό με τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά Α	25
7.4.	Συσχέτιση της πρόθεσης των μαθητών να μετεγκατασταθούν στο εξωτερικό με τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά Β	30
8.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	35
9.	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	37

1. Εισαγωγή

Η ανεργία στη σημερινή Ελλάδα (27,3% κατά το 2013) αποτελεί φαινόμενο το οποίο μαστίζει πλατιές μάζες των χαμηλότερων κυρίως κοινωνικών στρωμάτων. Η επικράτηση της οικονομικής κρίσης του 2009, που ξεκίνησε λίγα χρόνια πριν ως χρηματοπιστωτική κρίση σε παγκόσμιο επίπεδο, έχει προκαλέσει τη ραγδαία επιδείνωση αυτού του φαινομένου. Ωστόσο, η κοινωνική ομάδα που αναμφίβολα έχει δεχτεί το μεγαλύτερο πλήγμα της ανεργίας είναι οι νέοι. Η υψηλή ανεργία των νέων (55,5% τον Δεκέμβριο του 2013 στις ηλικίες 15-24 ετών) και των πτυχιούχων (17,2% κατά το τρίτο τρίμηνο του 2013) στη χώρα μας σε συνδυασμό με μια σειρά δομικών και ιστορικών παραγόντων που σχετίζονται με την ελληνική οικονομία έχουν οδηγήσει μεγάλη μερίδα νέων, υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, να εγκαταλείψουν την Ελλάδα για να αναζητήσουν ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης σε προηγμένες χώρες του εξωτερικού. Οι τρομακτικές διαστάσεις αυτού του νέου μεταναστευτικού ρεύματος προσοντούχων νέων και όχι ως επί των πλείστων των ανειδίκευτων, όπως συνέβη με τους Έλληνες μετανάστες των δεκαετιών του '50 και του '60 έχει δώσει ζωή σε ένα φαινόμενο που στη βιβλιογραφία είναι γνωστό ως «brain drain». Το πρόβλημα τείνει να λάβει ενδημικές διαστάσεις, δεδομένου ότι οι νέοι αποτελούν το σημαντικότερο εργατικό δυναμικό μίας χώρας, καθώς είναι στην πλειονότητα των περιπτώσεων μορφωμένοι και βέβαιο βρίσκονται στο πιο παραγωγικό στάδιο της ζωής τους.

Σκοπός της εργασίας μας είναι διερευνήσουμε την πρόθεση φυγής στο εξωτερικό των μαθητών του 1^{ου} ΠΠ Λυκείου Θεσσαλονίκης «Μ. Ανδρόνικος» και να τη συσχετίσουμε με το κοινωνικό και εκπαιδευτικό προφίλ των γονέων τους και τις εκπαιδευτικές τους επιδόσεις. Ειδικότερα εξετάζουμε τα ποσοστά, στα οποία μαθητές διαφόρων ηλικιών και οικονομικών υποβάθρων επιθυμούν να καταφύγουν στη ζωή στο εξωτερικό. Εν συνεχεία, επιχειρούμε να συσχετίσουμε την πρόθεση των μαθητών να φύγουν στο εξωτερικό με την ηλικία, την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων τους, τις σχολικές τους επιδόσεις και άλλους παράγοντες.

Η εργασία μας ακολουθεί την εξής δομή: στο 2^ο Κεφάλαιο αναλύουμε το φαινόμενο της ανεργίας (έννοια-ορισμός, αίτια, συνέπειες) και στο 3^ο εξειδικεύουμε την ανάλυσή μας στην ανεργία των νέων αξιοποιώντας δευτερογενή δεδομένα (στατιστικά στοιχεία από διάφορες υπηρεσίες). Στο 4^ο Κεφάλαιο περιγράφουμε τα χαρακτηριστικά της φυγής των νέων στο εξωτερικό και στο 5^ο τα αίτια και τις συνέπειες της φυγής τους. Τα παραπάνω κεφάλαια συνθέτουν τη βιβλιογραφική επισκόπηση της έρευνάς μας. Στο 6^ο Κεφάλαιο περιγράφουμε τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε και στο 7^ο αναλύουμε τα ευρήματα της έρευνας πεδίου που διεξήγαμε. Η εργασία ολοκληρώνεται με το 8^ο Κεφάλαιο που περιέχει τα συμπεράσματα της έρευνας.

2. Το φαινόμενο της Ανεργίας

2.1. Έννοια-ορισμός

Η ανεργία ορίζεται ως η αδυναμία εύρεσης εργασίας και ένταξης του ατόμου στις παραγωγικές δραστηριότητες της κοινωνίας. Η ανεργία προκαλεί πολλά κοινωνικά προβλήματα και οφείλεται σε ποικίλους παράγοντες, οι οποίοι

διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα. Για αυτό λοιπόν το λόγο υπάρχουν πολλές διαφορετικές μορφές ανεργίας.

Οι σημαντικότερες μορφές είναι οι εξής:

- **Η δομική ανεργία** ή αλλιώς **διαρθρωτική ανεργία**, η οποία συνδέεται με τις δομικές ανισότητες της οικονομίας· αυτό σημαίνει ότι η ζήτηση εργασίας δεν αντιστοιχεί στην προσφορά εργασίας.
- **Η τεχνολογική ανεργία**, η οποία προκαλείται από την είσοδο της τεχνολογίας στο χώρο εργασίας, με αποτέλεσμα την μηχανοποίηση της δεύτερης και την απώλεια θέσεων.
- **Η συγκυριακή ανεργία** ή αλλιώς **εποχική**, η οποία προκύπτει από τον εποχικό χαρακτήρα ορισμένων επαγγελμάτων που σχετίζονται με έναν συγκεκριμένο τομέα, όπως ισχύει για τον τουριστικό.

2.2. Αίτια ανεργίας

Γενικά το φαινόμενο της ανεργίας αποτελεί κοινό πρόβλημα όλων των ανεπτυγμένων κρατών και εμφανίζει ανοδική τάση, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που διαπιστώνεται όξυνση κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων.

Κυριότερη αιτία της ανεργίας είναι η παιδεία και η εκπαίδευση κάθε χώρας. Διαπιστώνονται δηλαδή προβλήματα στο εκπαιδευτικό σύστημα, που λειτουργούν ανασταλτικά στην προσπάθεια κάλυψης των εκπαιδευτικών αναγκών των νέων και ανάδειξης των ιδιαίτερων ταλέντων και κλίσεων τους. Ως αποτέλεσμα οι μαθητές στρέφονται προς τις υψηλόβαθμες σχολές, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα γνωστικά αντικείμενα για τα οποία πραγματικά ενδιαφέρονται και έτσι πολλές σχολές παραμείνουν άδειες, ενώ άλλες δεν μπορούν να δεχθούν όλους τους μαθητές.

Ένας άλλος λόγος στον οποίο οφείλεται η ανεργία στις μέρες μας είναι η τεχνολογική επανάσταση, με άμεσο επακόλουθο την αντικατάσταση των ανθρώπων από τις μηχανές, κυρίως σε θέσεις εργασίας που δεν απαιτούν κάποια εξειδίκευση. Αυτό το φαινόμενο συνδέεται με την επιδίωξη της μεγιστοποίησης του κέρδους των επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα τη μείωση θέσεων εργασίας.

Στα σημαντικά αίτια της ανεργίας συγκαταλέγονται διάφοροι κοινωνικοπολιτικοί παράγοντες που εξελίσσονται σε προβλήματα και μαστίζουν τη σημερινή σύγχρονη κοινωνία. Ένας από αυτούς είναι το φαινόμενο της μετανάστευσης, δηλαδή η κάλυψη κενών θέσεων –με χαμηλό μισθό ή ακόμη και χωρίς ασφάλεια– από μετανάστες, γεγονός που οδηγεί στην αύξηση του ποσοστού της ανεργίας σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (π.χ. νέοι). Επίσης, η αδήλωτη εργασία, δηλαδή η προσφορά εργασίας χωρίς να δηλώνεται η εργασία του εργαζόμενου στο κράτος και να καταβάλλονται οι απαραίτητες εισφορές από τον εργοδότη, είναι ένα σημαντικό πρόβλημα.

Στην περίπτωση της Ελλάδας εντοπίζεται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό ως αίτιο της ανεργίας η επίμονη τάση των Ελλήνων να επιλέγουν επαγγέλματα που τους εξασφαλίζουν υψηλή κοινωνική θέση. Ως αποτέλεσμα, διαπιστώνεται υψηλή ζήτηση για τα ελευθέρια επαγγέλματα, ενώ χαμηλή ζήτηση για επαγγέλματα που απαιτούν χειρωνακτική εργασία.

2.3. Συνέπειες ανεργίας

Η ανεργία συνδέεται με την ύπαρξη κοινωνικών ανισοτήτων και οδηγεί στη φτώχεια. Για το λόγο αυτό και αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα, αφού επηρεάζει την κοινωνική, εκπαιδευτική και επαγγελματική εξέλιξη των ανθρώπων. Οι συνέπειες της ανεργίας είναι πολύ μεγάλες τόσο στον άνθρωπο όσο και στην κοινωνία, γι' αυτό και χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τις ατομικές και τις κοινωνικές.

Οι σημαντικότερες ατομικές συνέπειες που προκαλεί η ανεργία είναι ότι α) οι άνεργοι αδυνατούν να καλύψουν τις βασικές βιοτικές τους ανάγκες και αντιμετωπίζουν πρόβλημα επιβίωσης, β) οι άνεργοι κατακλύζονται από ενοχές και νιώθουν μειονεκτικά συγκρινόμενοι με τους εργαζόμενους. Ταυτόχρονα, και ο ψυχισμός των εργαζόμενων δοκιμάζεται, καθώς ο φόβος τυχόν απόλυσης, λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, τους επιβαρύνει ψυχολογικά και γ) ότι οι σχέσεις πολίτη-κράτους κλονίζονται και επικρατεί κοινωνική αναταραχή και συγκρούσεις. Η κοινωνική αυτή ένταση οφείλεται στον κλονισμό της εμπιστοσύνης του πολίτη απέναντι στο κράτος, το οποίο εξαιτίας της γενικευμένης σύγχυσης αδυνατεί να ανταποκριθεί στο ρόλο του ως κράτος πρόνοιας, και να εγγυηθεί για όλους τους πολίτες του παροχή υπηρεσιών σε υψηλή ποιότητα (υγεία, εκπαίδευση) και διασφάλιση ενός σταθερού εισοδήματος, ώστε να μη ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας.

Οι κοινωνικές συνέπειες της ανεργίας, οι οποίες είναι πολύ σημαντικές και αριθμητικά περισσότερες από τις ατομικές, είναι οι ακόλουθες: α) η μετανάστευση των ανέργων στο εξωτερικό –που είναι η πιο σημαντική συνέπεια–, προκειμένου να βρουν μια καλύτερη θέση εργασίας και να διασφαλίσουν καλύτερη ποιότητα ζωής, β) οι κακές συνθήκες διαβίωσης των ανέργων, που έχουν σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία τους, γ) ο αποκλεισμός των ανέργων από τον κοινωνικό τους περίγυρο και η περιθωριοποίησή τους, διότι η θέση στην οποία έχουν περιπέσει επηρεάζει τη ψυχολογία και την αυτοεκτίμησή τους και δ) η υπογεννητικότητα, καθώς οι νέοι άνθρωποι φοβούνται να δημιουργήσουν δικές τους οικογένειες, αφού καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολο να τις συντηρήσουν. Επίσης έχει παρατηρηθεί ότι η ανεργία συνδέεται με την αύξηση φαινομένων κοινωνικής παθογένειας και την εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Τα φαινόμενα αυτά είναι ο αλκοολισμός, η εγκληματικότητα, τα διαζύγια, καθώς και η ξενοφοβία, ο ρατσισμός και η έξαρση της βίας. Θα πρέπει να επισημανθεί ωστόσο ότι η όξυνση των φαινομένων κοινωνικής παθογένειας δεν επηρεάζεται μόνο από την ανεργία. Μια άλλη αρνητική πτυχή, ειδικότερα της μακροχρόνιας ανεργίας, είναι η σταδιακή απαξίωση των γνώσεων και δεξιοτήτων του ανθρώπου και η έλλειψη εργασιακής εμπειρίας των ανέργων. Τέλος η αύξηση του φαινομένου της ανεργίας έχει προκαλέσει διάφορες εξεγέρσεις, ταραχές και απεργίες.

3. Χαρακτηριστικά ανεργίας των νέων

Στην παρούσα ενότητα θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στα χαρακτηριστικά της ανεργίας των νέων στην Ελλάδα.

Στο σημερινό κόσμο, το κοινωνικό πρόβλημα της ανεργίας κυριαρχεί, πλήττοντας αδιάκριτα πολίτες όλων των κοινωνικών τάξεων, ανεξαρτήτως χώρας, εκπαιδευτικού υπόβαθρου και φύλου. Ωστόσο, μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένες

διαφορές ανάμεσα στα ποσοστά ανεργίας ως προς τον τόπο διαμονής, το φύλο, την εκπαίδευση και συνδυασμούς αυτών των παραγόντων.

Καταρχάς, παρατηρούμε σημαντικές διαφορές στα ποσοστά ανεργίας ανάμεσα στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία της Eurostat (2012), στην Ελλάδα, η ανεργία διαμορφώνεται στο 24,2%, έναντι 18,3% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στις γυναίκες συγκεκριμένα βλέπουμε διαφορά τάξεως 10% συγκρίνοντας το ποσοστό ανεργίας του γυναικείου πληθυσμού στην Ελλάδα (31,8%) με το 19,1% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αντίθετα, στους νέους άνδρες παρατηρείται ποσοστό ανεργίας της τάξεως 24,1%, ποσοστό που είναι παρόμοιο με το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Επιπροσθέτως, σημειώνονται σημαντικές διαφορές στα ποσοστά ανεργίας με άξονα σύγκρισης το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων. Κατά την περίοδο της οικονομικής ύφεσης (2008-2012), στην ΕΕ η συμμετοχή των απασχολούμενων με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο στο εργατικό δυναμικό μειώθηκε κατά 3,5 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ μόλις κατά 0,6 μονάδες μειώθηκε η συμμετοχή των απασχολούμενων μέσης εκπαίδευσης επίπεδο και αυξήθηκε η συμμετοχή των απασχολούμενων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η απασχόληση των ατόμων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μειώνεται σε όλη την διάρκεια της οικονομικής κρίσης, ενώ αντίθετα αυξάνεται σε όλη την περίοδο η απασχόληση ατόμων με υψηλό μορφωτικό επίπεδο (τριτοβάθμια εκπαίδευση). Μπορούμε με ευκολία να παρατηρήσουμε μία θετική σχέση ανάμεσα στο μορφωτικό επίπεδο και τη δυνατότητα εύρεσης εργασίας. Τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας βιώνουν οι κάτοχοι διδακτορικού ή μεταπτυχιακού διπλώματος (14,2%), καθώς και οι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (17,7%). Σε άτομα που δεν έχουν ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση το ποσοστό ανεργίας εκτοξεύεται στο 43,5%.

Αξίζει να επισημάνουμε ότι τα ποσοστά ανεργίας των χωρών-μελών της ΕΕ-28 διαφέρουν από τον κοινοτικό μέσο όρο. Ορισμένες χώρες της ΕΕ, όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Λιθουανία και η Ιρλανδία παρουσιάζουν εξαιρετικά αυξημένα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο. Αντιθέτως, χώρες όπως η Γερμανία και η Αυστρία, με το μειωμένο ποσοστό ανεργίας, κρατούν το μέσο όρο ανεργίας της ΕΕ σε φυσιολογικά επίπεδα.

Όπως παρατηρούμε από τον παρακάτω Πίνακα 1, σε αντίθεση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης, σημειώνονται πολύ υψηλά ποσοστά σε καθεμία από τις εικονιζόμενες χώρες. Ενώ η μέση μεταβολή των ανέργων της ΕΕ, κατά την περίοδο είναι 51%, η Ελλάδα παρουσιάζει παραπάνω από το τριπλάσιο της μεταβολής, δηλ. της τάξης των 175%.

Μεγαλύτερα ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη, κατέχει η Ελλάδα με 1.320.000 άνεργους. Στους άνδρες το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται στο 24,1% και στις γυναίκες στο 31%. Δεύτερη θέση κατέχει η Ισπανία, με ποσοστό ανεργίας στο 26,8%. Στη Γαλλία, δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία της Ευρώπης, το ποσοστό των ανέργων ανήλθε σε ιστορικό ρεκόρ, με το 40% των νέων να βρίσκεται εκτός αγοράς εργασίας. Η Γερμανία, μεγαλύτερη οικονομία της Ευρώπης, σημειώνει το δεύτερο μικρότερο ποσοστό ανεργίας της ΕΕ με 5,4% και 7,5% στους νέους. Η Αυστρία, έχει το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας στην Ευρώπη με 4,9% και 8% στους νέους.

Όσον αφορά στη γεωγραφική κατανομή της ανεργίας παρατηρούμε σημαντικές διαφοροποιήσεις ανά διοικητική περιφέρεια. Μεγαλύτερα ποσοστά εμφανίζονται στη βόρεια και δυτική Ελλάδα, με τη δυτική Μακεδονία να κατέχει την πρωτιά. Ακολουθούν η Αττική, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Κρήτη και η Πελοπόννησος. Τα

μικρότερα ποσοστά ανεργίας καταγράφονται στα νησιά του Νοτίου Αιγαίου και στο Ιόνιο Πέλαγος.

Αξίζει να αναφερθούμε σε μια ιδιαίτερη κατηγορία ανέργων που είναι οι μακροχρόνια άνεργοι, δηλ. οι άνεργοι εκείνοι, οι οποίοι αναζητούν εργασία πάνω από ένα χρόνο, αλλά αδυνατούν να βρουν απασχόληση. Οι μακροχρόνια άνεργοι ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία άνω των 45 ετών. Αυτή η κοινωνική ομάδα αποτελεί πάνω από το ήμισυ των Ελλήνων ανέργων με ιδιαίτερα αυξημένα ποσοστά τα τελευταία χρόνια. Μάλιστα, η ποσοστιαία μεταβολή τους κατά το πρώτο τρίμηνο του 2012 αγγίζει το 75%. Αντίθετα, οι «νέοι» αναλογούν περίπου στο 25% των ανέργων και το ποσοστό μεταβολής τους φτάνει το 47%.

Σε ότι αφορά στην ανεργία των νέων που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα στην παρούσα εργασία τα παρακάτω διαγράμματα είναι ενδεικτικά της δραματικής αύξησης της ανεργίας που βιώνουν οι νέοι στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση της τρέχουσας οικονομικής ύφεσης.

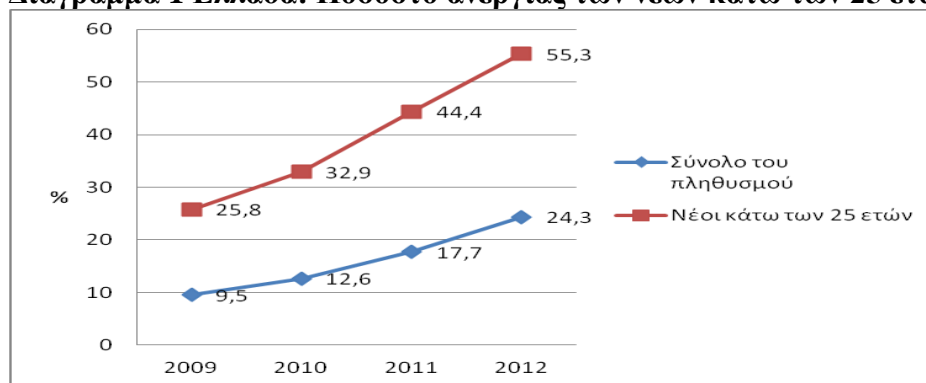
Πίνακας 1 Μεταβολές ανέργων και απασχολούμενων 2008-2012 Ά τριμήνου σε κράτη μέλη της ΕΕ-27

	ΑΝΕΡΓΟΙ		ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	
	ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ	ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ
Ε.Ε. - 27*	8.295,0	51,4	-4.145,4	-1,9
ΕΥΡΩΖΩΝΗ *	5.745,0	50,3	-2.977,3	-2,1
ΛΙΘΟΥΑΝΙΑ	150,0	227,3	-144,4	-9,6
ΕΣΘΟΝΙΑ	49,0	181,5	-42,2	-6,4
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	195,0	175,7	-347,1	-16,3
ΕΛΛΑΔΑ	672,0	173,6	-673,7	-14,9
ΙΣΠΑΝΙΑ	3.408,0	164,4	-2.969,1	-14,6
ΚΥΠΡΟΣ	23,0	143,8	7,0	1,9
ΔΑΝΙΑ	123,0	126,8	-133,2	-4,7
ΛΕΤΟΝΙΑ	81,0	106,6	-280,2	-24,6

Πηγή: Eurostat, *Σε Ε.Ε.-27 και Ευρωζώνη η μεταβολή της απασχόλησης είναι ο μέσος όρος των τριμήνων 2008-2011.

Το παρακάτω Διάγραμμα 1 δείχνει την σημαντική αντίθεση σε ποσοστά ανεργίας ανάμεσα στους νέους κάτω των 25 ετών και στο μέσο όρο της Ελλάδας. Όπως βλέπουμε, το ποσοστό ανεργίας των νέων το 2012 έφτασε στο διπλάσιο του συνολικού πληθυσμού και διπλασιάστηκε σε σχέση με το 2009.

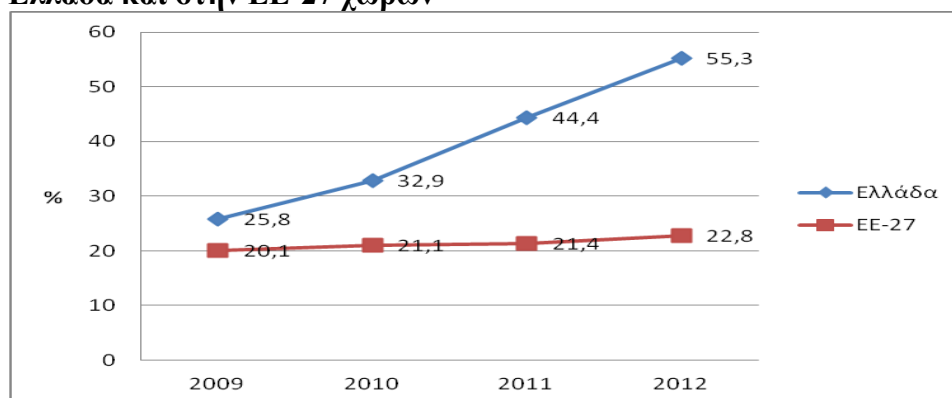
Διάγραμμα 1 Ελλάδα: Ποσοστό ανεργίας των νέων κάτω των 25 ετών

Πηγή: Eurostat, Statistical Database

Όπως παρατηρούμε από το παρακάτω Διάγραμμα 2 το ποσοστό ανεργίας των νέων κάτω των 25 ετών το 2012 ήταν υπερδιπλάσιο του μέσου όρου της ΕΕ-27.

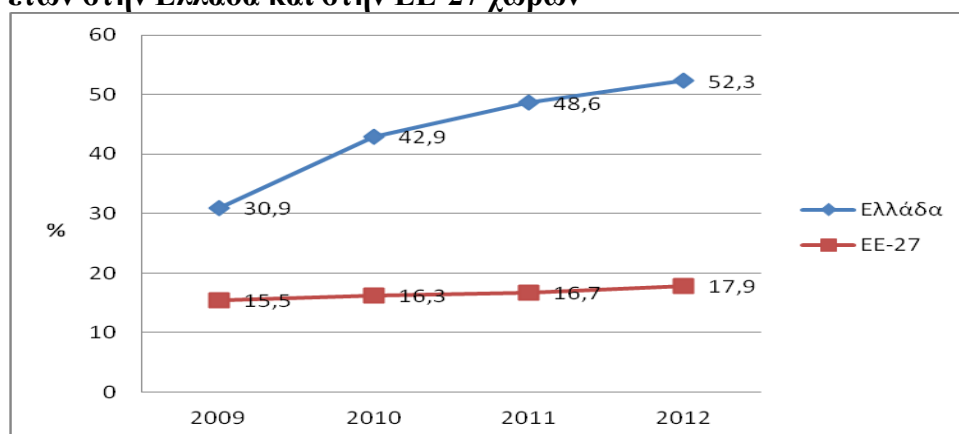
Διάγραμμα 2 Ελλάδα: Ποσοστό ανεργίας των νέων κάτω των 25 ετών στην Ελλάδα και στην ΕΕ-27 χωρών

Πηγή: Eurostat, Statistical Database

Στο παρακάτω διάγραμμα παρουσιάζονται τα ποσοστά ανεργίας των πτυχιούχων μεταξύ της Ελλάδας και της ΕΕ-27. Συμπεραίνουμε πως από το 2009 μέχρι και το 2012 το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα διπλασιάστηκε σε σύγκριση με το ποσοστό ανεργίας της ΕΕ-27, το οποίο παρέμεινε στάσιμο.

Διάγραμμα 3 Ελλάδα: Ποσοστό ανεργίας των πτυχιούχων νέων κάτω των 25 ετών στην Ελλάδα και στην ΕΕ-27 χωρών

Πηγή: Eurostat, Statistical Database

4. Χαρακτηριστικά της φυγής των νέων στο εξωτερικό

4.1. Πρόσφατα ιστορικά στοιχεία

Το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού δυναμικού δεν είναι νέο για την Ελλάδα. Μετά τη μεταφορά 145 Ελλήνων υποτρόφων του Γαλλικού Ινστιτούτου από τον Πειραιά στο Παρίσι το 1945 με το πλοίο *Mataroa*, ένα πρώτο μεταναστευτικό κύμα εντοπίζεται χρονικά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι μετανάστες προέρχονταν από τον επιστημονικό κόσμο και το χώρο των τεχνών. Άλλα μεταναστευτικά κύματα σημειώθηκαν κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-74) και συνεχίζονται μέχρι σήμερα με ανοδική τάση κυρίως για τους μορφωμένους νέους. Στην επόμενη ενότητα περιγράφουμε τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των υψηλά καταρτισμένων νέων που μεταναστεύουν προς αναπτυγμένες χώρες.

4.2. Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά τη φυγής των νέων στο εξωτερικό

Έννοια διαρροής εγκεφάλων

Η μετεγκατάσταση καταρτισμένων νέων προς αναπτυγμένες ως επί το πλείστον χώρες είναι γνωστή στη βιβλιογραφία ως **διαρροή εγκεφάλων**: Πρόκειται, συγκεκριμένα, για τη μαζική αποδημία υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου ανθρώπων από μια χώρα σε μιαν άλλη. Ο όρος έχει εισαχθεί από τους κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίοι, τα τελευταία χρόνια έχουν καταγράψει αυξημένα κείμενα μετεγκατάστασης διαφόρων επιστημόνων από ποικίλες αναπτυσσόμενες χώρες προς περισσότερο ανεπτυγμένες. Οι χώρες οι οποίες δέχονται ειδικευμένο εργατικό δυναμικό είναι και αυτές που κερδίζουν τους «εγκεφάλους». Αυτό συμβαίνει επειδή τα πλούσια έθνη προσφέρουν αρκετές ευκαιρίες απασχόλησης, καλύτερες συνθήκες εργασίας και

υψηλότερο βιοτικό επίπεδο, σε τεχνολογικά ικανούς εργαζόμενους. Στην Ευρώπη παρατηρούνται δύο στάδια διαρροής. Πρώτον από την Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη στη Δυτική και δεύτερον από τη Δυτική Ευρώπη στις ΗΠΑ. Όμως, το φαινόμενο αυτό πλήττει και την Αφρική, την Μέση Ανατολή και την Ασία. Το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων έχει λάβει διαστάσεις και στην Ελλάδα και είναι απότοκη της χαμηλής ζήτησης για επιστημονικό προσωπικό στην ελληνική αγορά εργασίας και όχι της υπερπροσφοράς πτυχιούχων. Συγγενές με τη διαρροή εγκεφάλων είναι και το φαινόμενο της «κυκλοφορίας εγκεφάλων», το οποίο αναφέρεται στην ανταλλαγή νέων επιστημόνων μεταξύ των αναπτυσσόμενων χωρών.

Σκοπός της φυγής

Παρακάτω κατατάσσουμε τους Έλληνες μετανάστες σύμφωνα με το σκοπό για τον οποίο μετανάστευσαν με βάση έρευνα του καθηγητή Λαμπριανίδη το 2011. Ο σημαντικότερος λόγος για την αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό αλλά και άντλησης ευχαρίστησης από την ζωή στο εξωτερικό είναι επαγγελματικός. Ως πρόσθετοι σημαντικοί λόγοι αναφέρονται οι σπουδές, είτε αυτές αφορούν στην απόκτηση πτυχίου, είτε στη φοίτηση σε πανεπιστήμιο στο πλαίσιο κάποιου προγράμματος ανταλλαγής φοιτητών. Εμφανίζεται όμως μια ισχυρή τάση μη επιστροφής αυτών που πηγαίνουν για σπουδές στο εξωτερικό, σε αντίθεση με την δεκαετία του '50 που δεν επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν μόνιμα, αλλά απώτερος στόχος τους ήταν να επιστρέψουν κάποια στιγμή στην Ελλάδα.

Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974) αρκετοί αποφάσιζαν να αυτοεξοριστούν σε ευρωπαϊκές πόλεις ή στην Αμερική βοηθώντας μάλιστα στην αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα

Χώρες υποδοχής μεταναστών

Ο παρακάτω Πίνακας 2 απεικονίζει τις χώρες που απορροφούν το μεγαλύτερο μέρος των νέων που μεταναστεύουν σε ξένες χώρες.

Πίνακας 2 Ποσοστό Ελλήνων εργαζομένων στο εξωτερικό κατά χώρα διαμονής και εργασίας

Χώρα	%
Βρετανία	31,7
ΗΠΑ	28,7
Γερμανία	6,5
Ελβετία	5,4
Γαλλία	4,4
Βέλγιο	4,3
Καναδάς	3,3
Ολλανδία	2,6
Ιταλία	2,3
Ισπανία	1,8
Λοιπές χώρες (64)	9,0
ΣΥΝΟΛΟ	100,0

Πηγή: Λαμπριανίδης, 2011.

Παρατηρούμε ότι η πλειονότητα των μεταναστών ζει σήμερα στην Βρετανία και στις ΗΠΑ.

Ηλικιακές ομάδες μεταναστών

Η συντριπτική πλειονότητα αυτών που έφυγαν από την Ελλάδα, είτε για εργασία είτε για σπουδές ανήκουν στις ηλικίες μεταξύ 18-29 ετών (93,7% αθροιστικά), ενώ ένα μικρό ποσοστό (5,2%) εκπατρίστηκαν σε μεγαλύτερη ηλικία, 30-39 ετών. Με την πάροδο των ετών καταγράφεται αύξηση των μεταναστών μεγαλύτερης ηλικίας. Παλαιότερα, δηλαδή έφυγαν νεότεροι, γιατί επιζητούσαν προπτυχιακές σπουδές, ενώ σήμερα φεύγουν μεγαλύτεροι, γιατί, είτε επιζητούν συνέχιση των προπτυχιακών τους σπουδών (π.χ. μεταπτυχιακά) είτε αναζητούν εργασία. Συγκεκριμένα, η τάση για φυγή στο εξωτερικό, όταν αυτή περιλαμβάνει τις πτυχιακές σπουδές, παρουσιάζει μείωση σε σχέση με το ποσοστό επί του συνολικού αριθμού των ατόμων που εκπατρίζονται. Αντίθετα, παρατηρείται αύξηση του ποσοστού των ατόμων που αποφασίζουν να φύγουν στο εξωτερικό σε μεγαλύτερη ηλικία, κυρίως στην ηλικιακή ομάδα 24-29 ετών, γεγονός που θα μπορούσε να συνδεθεί με την αυξανόμενη ζήτηση για μεταπτυχιακές σπουδές και αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό. Τούτο είναι εύλογο, αν αναλογιστούμε ότι στην Ελλάδα το ποσοστό των ατόμων με ελληνικό πτυχίο είναι υψηλό. Είναι ενδεικτικό ότι από το 1951 έως το 2001 το ποσοστό πτυχιούχων αυξάνεται σταθερά και αγγίζει το 7,8% του πληθυσμού το 2001. Από τη δεκαετία του '90 και μετά αυξάνει σημαντικά ο αριθμός των ατόμων με μεταπτυχιακό ή/και διδακτορικό δίπλωμα.

Επαγγέλματα στα οποία απασχολούνται οι μετανάστες

Σημαντική διαφορά παρουσιάζουν οι επαγγελματικές κατηγορίες στις οποίες ανήκαν οι υψηλά καταρτισμένοι μετανάστες που απασχολούνταν στο εξωτερικό την περίοδο 1962-1977 εν σχέσει με τις αντίστοιχες των μεταναστών της σημερινής εποχής (περίοδος 2010 και μετά). Συγκεκριμένα, οι μετανάστες της 1^{ης} περιόδου, παρατηρούμε ότι συγκεντρώνονται σε δύο επαγγελματικές κατηγορίες: α) τους ασκούντες επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα (π.χ αρχιτέκτονες, χημικοί, γιατροί, δικηγόροι, καθηγητές) β) τα διευθύνοντα και τα ανώτερα διοικητικά στελέχη (π.χ ανώτερα διοικητικά στελέχη της δημόσιας διοίκησης και των ιδιωτικών επιχειρήσεων) (Πίνακας 3).

Αντιθέτως, οι επιστήμονες που δουλεύουν στο εξωτερικό κατά την τρέχουσα περίοδο συγκεντρώνονται κυρίως (81%) σε τρία επιστημονικά πεδία: α) οικονομικά, διοίκηση επιχειρήσεων, νομικά (33%), β) προγραμματισμός ηλεκτρονικών υπολογιστών, φυσική, χημεία (25%) γ) μηχανικοί ηλεκτρονικών υπολογιστών (23%).

Πίνακας 3 Κατανομή των ασκούντων επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα και των διευθυνόντων και ανώτερων διοικητικών στελεχών κατά εκπαιδευτικό επίπεδο (1962-1977)

%	Ανώτατης εκπαίδευσης	Μέσης εκπαίδευσης	Δημοτικό	Δεν τελείωσαν το δημοτικό	Δεν απάντησαν	Σύνολο απασχολουμένων
1. Ασκούντες επιστημονικά & ελεύθερα επαγγέλματα	63,3	18,3	15	1,8	1,5	100
2. Διευθύνοντες και τα ανώτερα διοικητικά στελέχη	49,9	40,4	8,3	0,9	0,6	100

Πηγή: ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίδα 1972 (από Λαμπριανίδης 2011)

Αναζήτηση δουλειάς στην Ελλάδα πριν τη φυγή

Οι περισσότεροι μετανάστες (60,9%), προτού αποφασίσουν να φύγουν ή να παραμείνουν στο εξωτερικό για εργασία, δεν αναζητούν καν δουλειά στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό αποτυπώνει την έντονη απογοήτευση των νέων για τη δυνατότητα εύρεσης εργασίας στη χώρα. Μάλιστα και οι υπόλοιποι, που αναζήτησαν εργασία, το έκαναν για μικρό σχετικά διάστημα. Συγκεκριμένα, το 62% για λιγότερο από 6 μήνες, το 19,5% για 6-12 μήνες, ενώ μόλις το 18,5% για διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους. Η ένταση της απογοήτευσης των πτυχιούχων για την δυνατότητα εύρεσης ικανοποιητικής εργασίας στην Ελλάδα φαίνεται και από το γεγονός ότι το 47,3 % των ατόμων που πήραν όλα τα πτυχία τους στην Ελλάδα δεν αναζήτησαν καθόλου δουλειά στη χώρα.

Προγενέστερη εμπειρία παραμονής στο εξωτερικό

Πολλοί Έλληνες πτυχιούχοι που εργάζονται στο εξωτερικό είχαν, είτε οι ίδιοι, είτε οι γονείς τους προγενέστερη εμπειρία παραμονής εκεί. Αξίζει βέβαια να διευκρινιστεί ότι, μόνο το 10% των μεταναστών είχαν γονείς μετανάστες. Είναι μάλιστα ενδεικτικό ότι η δεύτερη γενιά της διαρροής επιστημονικού δυναμικού «αρνούνται» ουσιαστικά να αναγνωρίσουν τους εαυτούς τους ως «παιδιά μεταναστών». Η προηγούμενη εμπειρία παραμονής στο εξωτερικό των μεταναστών επιστημόνων λαμβάνει τις εξής μορφές: προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών, επίσκεψη σε φίλους/συγγενείς, διακοπές, πρακτική άσκηση, εποχική/εθελοντική εργασία, έρευνα/υποτροφία, πρόγραμμα εκμάθησης γλώσσας, κ.α.

Εκπαιδευτικό επίπεδο μεταναστών

Από την κατανομή των ατόμων που έχουν μετεγκατασταθεί στο εξωτερικό κατά εκπαιδευτικό επίπεδο, παρατηρούμε ότι η πλειονότητα αυτών έχουν ανώτερες σπουδές. Το μεγαλύτερο ποσοστό των νέων επιστημόνων έχει μεταπτυχιακό τίτλο (73%), ενώ πάνω από τους μισούς έχουν και διδακτορικό (51,2%). Τα τυπικά

προσόντα των μεταναστών έχουν ως εξής: Πρώτο πτυχίο 17,3%, Δεύτερο Πτυχίο 2,2%, Πρώτο Μεταπτυχιακό 43,9%, Δεύτερο Μεταπτυχιακό 11,4% και Διδακτορικό 25,3%. Στις τρεις πρώτες χώρες στις οποίες κατευθύνονται οι μετανάστες (Βρετανία, ΗΠΑ και Γερμανία) και στην Αυστραλία, παρατηρείται εξαιρετικά υψηλό ποσοστό πτυχιούχων μεταναστών. Στη Βρετανία το 57,8% των Ελλήνων που ζουν εκεί είναι πτυχιούχοι. Στη Γερμανία, κατά προσέγγιση, το 5,2% είναι πτυχιούχοι πανεπιστημίου. Στην Αυστραλία, οι απασχολούμενοι πτυχιούχοι αποτελούν το 10,6% των Ελλήνων. Τέλος, στις ΗΠΑ, το 19% των Ελλήνων είναι πτυχιούχοι ή/και μεταπτυχιακοί.

Ανασταλτικοί παράγοντες επιστροφής

Τη δεκαετία του '50 οι έλληνες επιστήμονες μετανάστευαν, διότι δεν υπήρχαν οργανωμένες μεταπτυχιακές σπουδές στην Ελλάδα. Την περίοδο 1967-1974 (στρατιωτική δικτατορία) εμφανίζεται μια ισχυρή τάση μόνιμης εγκατάστασης αυτών που πήγαιναν για σπουδές στο εξωτερικό. Η έκταση και η ένταση των πολιτικών διώξεων, η παρατεταμένη διάρκεια του εμφυλίου και το συνακόλουθο αίσθημα ανασφάλειας, σε συνδυασμό με τις ευκαιρίες απασχόλησης, επιστημονικής και επαγγελματικής σταδιοδρομίας στις χώρες σπουδών, οδήγησε σε αρκετές περιπτώσεις στη μη επιστροφή. Την περίοδο 1998 έως 2007 οι πτυχιούχοι μετακινούνταν με σκοπό την εύρεση εργασίας σε θέσεις υψηλής επαγγελματικής εξειδίκευσης, λόγω του χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και αδυναμίας απορρόφησής τους από την αγορά εργασίας.

Λόγοι παλιννόστησης

Οι βασικότεροι παράγοντες που δυσαρεστούν τους νέους κατά την παραμονή τους στο εξωτερικό και έχουν οδηγήσει κάποιους από αυτούς να επιστρέψουν είναι ότι βρίσκονται μακριά από την οικογένεια και τους φίλους, η νοσταλγία για τη ζωή στην Ελλάδα και οι άσχημες καιρικές συνθήκες. Η επιστροφή προσδιορίζεται: α) από την φάση του οικογενειακού κύκλου (κυρίως την ηλικία των παιδιών, καθώς γονείς με παιδιά άνω των 10 ετών επιστέφουν πιο δύσκολα. Το εάν ο/η σύντροφος είναι Έλληνας, εάν οι γονείς είναι ηλικιωμένοι/ άρρωστοι, η ύπαρξη οικογενειακής επιχείρησης), β) από το γενικότερο «κλίμα» που επικρατεί στην χώρα (υπήρξαν περίοδοι μεγάλης «ευφορίας» που οδήγησαν σε παλιννόστηση, όπως την περίοδο του 1981 ή των Ολυμπιακών Αγώνων).

Πόλεις κατοικίας μετά την επιστροφή από το εξωτερικό

Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών που επέστρεψαν στην Ελλάδα διαμένει στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη. Οι περισσότερες πόλεις είναι μεγάλα αστικά κέντρα και όλες διαθέτουν πανεπιστήμιο. Δηλαδή η επιστροφή των «εγκεφάλων» σε συγκεκριμένες πόλεις αντανακλά, και με την σειρά της εντείνει, την υπάρχουσα, ιδιαίτερα ισχυρή, χωρική πόλωση στη γεωγραφική κατανομή των ανώτερων θέσεων απασχόλησης στην Ελλάδα. Μετά την επιστροφή στο εξωτερικό οι νέοι

εγκαθίστανται, εκτός από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, στην Πάτρα, στο Ηράκλειο, στην Λάρισα και στα Ιωάννινα.

5. Αίτια και συνέπειες της φυγής των νέων στο εξωτερικό

Ένα σύνθητες φαινόμενο στην εποχή μας είναι η μετεγκατάσταση των νέων σε ξένες χώρες κυρίως για πολιτικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και εκπαιδευτικούς λόγους. Στην παρούσα ενότητα γίνεται προσπάθεια διερεύνησης των αιτίων και των συνεπειών της μετανάστευσης των νέων στο εξωτερικό.

Η πολιτική κατάσταση στη χώρα μας είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους πολλές φορές οι νέοι εγκαταλείπουν την πατρίδα τους και αναζητούν ένα καλύτερο μέλλον στο εξωτερικό. Η έλλειψη αξιοκρατίας και η πολιτική διαφθορά στην ελληνική κοινωνία αποτελούν τις βασικές αιτίες αυτού του φαινομένου, ενώ παράλληλα η δυνατότητα αποφυγής στράτευσης είναι ακόμα ένα ισχυρό κίνητρο.

Η μετανάστευση των νέων στο εξωτερικό οφείλεται σε εξαιρετικά μεγάλο ποσοστό σε κοινωνικούς παράγοντες. Αυτό σημαίνει ότι οι νέοι καταφεύγουν στο εξωτερικό για να πραγματοποιήσουν τις φιλοδοξίες και τα όνειρά τους ή ακόμα και για να προωθήσουν την καριέρα τους. Επίσης οι ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες φαντάζουν όλο και πιο ελκυστικές στα μάτια των Ελλήνων, λόγω της μεγαλύτερης ανεκτικότητας που δείχνουν απέναντι στο «διαφορετικό». Είναι γνωστό σε όλους μας πως σε αρκετές κοινωνίες κυριαρχούν οπισθοδρομικές αντιλήψεις και αυταρχισμός, και ισχύουν προκαταλήψεις όσον αφορά το φύλο, τη θρησκεία, τις πολιτικές πεποιθήσεις, την κοινωνική τάξη, την εθνικότητα, την ηλικία και άλλες κοινωνικές προτιμήσεις των πολιτών. Επιπρόσθετοι λόγοι είναι τα προβλήματα οργάνωσης που αντιμετωπίζει η ελληνική κοινωνία, καθώς και το υποβαθμισμένο αστικό περιβάλλον της χώρας μας. Εξίσου σημαντικός για τη μετανάστευση των νέων είναι ο ρόλος του ευρύτερου οικογενειακού περιβάλλοντος. Η διαμόρφωση θετικής γνώμης όσον αφορά τη ζωή στο εξωτερικό μπορεί να επηρεαστεί από συγγενείς ή φίλους που τείνουν να μεταδίδουν εμπειρίες από το εξωτερικό αναφέροντας κυρίως τα θετικά στοιχεία, εξωραϊζοντας τη ζωή στο εξωτερικό.

Όλοι οι παραπάνω λόγοι επιδρούν σημαντικά στην αύξηση του ποσοστού των νέων που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό· ο κυριότερος λόγος αναζήτησης εργασίας στο εξωτερικό ωστόσο παραμένει ο οικονομικός και κυρίως οι περιορισμένες δυνατότητες για επαγγελματική αποκατάσταση. Στην Ελλάδα η ζήτηση για πτυχιούχους είναι περιορισμένη, ενώ ταυτόχρονα οι συνθήκες εργασίας για τους Έλληνες εργαζόμενους είναι χειρότερες σε σχέση με τους εργαζόμενους του εξωτερικού, οι οποίοι έχουν καλύτερες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης. Εξίσου σημαντικός παράγοντας που διευκόλυνε τη διαρροή επιστημονικού δυναμικού από την Ελλάδα είναι η ενιαία αγορά εργασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δηλαδή η δυνατότητα των νέων να εργάζονται σε πολλές χώρες χωρίς νομικούς περιορισμούς. Εκτός αυτού τα πλεονεκτήματα της τεχνολογικής εξέλιξης, όπως η μείωση του χρόνου και του κόστους των επικοινωνιών και των μεταφορών επιτείνουν το

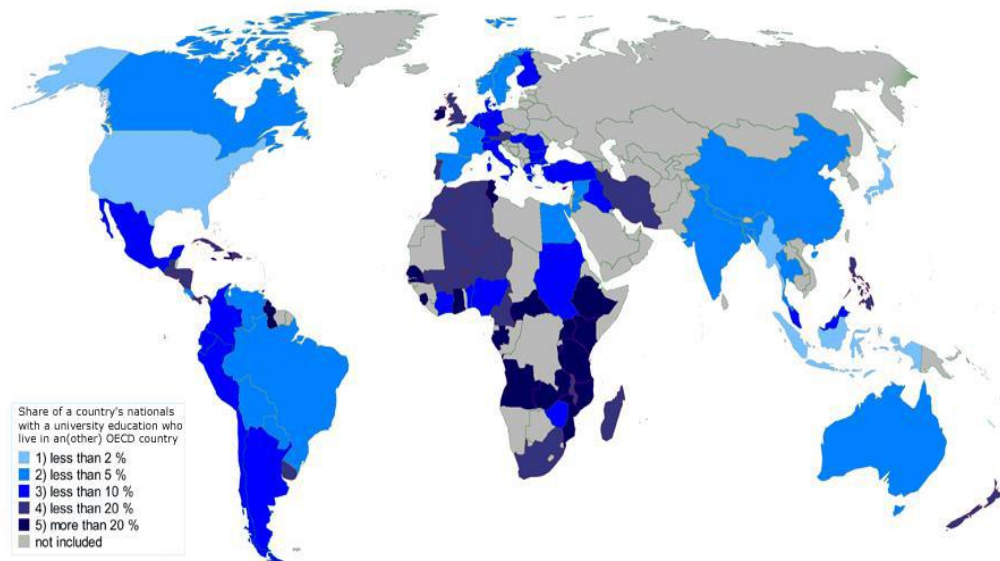
φαινόμενο αυτό. Έπειτα οι διαφορές στα επίπεδα μισθών είναι τεράστιες, με τους εργοδότες του εξωτερικού να υπερτερούν, λόγω των υψηλότερων μισθών που αυτοί παρέχουν, γεγονός ωστόσο που συνδέεται άμεσα και με το επίπεδο διαβίωσης και την ποιότητα ζωής που είναι σε θέση να παράσχει ένα κράτος για τους πολίτες του.

Ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στην αύξηση του ποσοστού μετανάστευσης των νέων, σχετίζεται με το εκπαιδευτικό επίπεδο των χωρών αποστολής των μεταναστών· υποστηρίζεται δηλαδή ότι οι μεταναστευτικές ροές τείνουν να είναι μεγαλύτερες όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο μιας χώρας. Η ανώτερη εκπαίδευση πανεπιστημιακού τύπου προσφέρει πολλές φορές στους νέους περισσότερες ευκαιρίες εύρεσης καλύτερων θέσεων εργασίας στο εξωτερικό, ενώ παράλληλα οι ανεπτυγμένες δυτικές χώρες προσφέρουν καλύτερες εκπαιδευτικές ευκαιρίες για τους νέους. Επιπλέον, η αδυναμία των συστημάτων εργασίας, η δύναμη των καθηγητών πανεπιστημίου, η αδράνεια των θεσμών, η απουσία συστηματικής χρηματοδότησης της έρευνας, η εργασιακή απομόνωση, η μη αναγνώριση του ταλέντου των νέων επιστημόνων, είναι μερικοί ακόμα παράγοντες που κάνουν τους νέους να προτιμήσουν το εξωτερικό όσον αφορά την εκπαίδευσή τους.

Οι προαναφερθέντες λόγοι που προκαλούν τη μετανάστευση των νέων σε άλλες χώρες επιφέρουν διάφορες συνέπειες τόσο στις χώρες αποστολής όσο και στις χώρες υποδοχής.

Υπό αυτές τις συνθήκες είναι κατανοητό ότι η διαρροή εργατικού και επιστημονικού δυναμικού μπορεί να έχει μόνο αρνητικά αποτελέσματα για τις χώρες αποστολής. Καταρχάς, οι ειδικευμένοι μετανάστες, από τη στιγμή που φεύγουν από τη χώρα τους, παύουν να προσφέρουν σε αυτήν. Η χώρα προέλευσης στερείται ανθρώπινου κεφαλαίου, με αποτέλεσμα να μειώνεται η παραγωγικότητά της και να δημιουργούνται επιπλέον κίνητρα για μετανάστευση ανθρώπινου δυναμικού στο εξωτερικό. Επιπλέον, καθώς η χώρα προέλευσης χρηματοδοτεί την εκπαίδευση των μεταναστών προκαλούνται προβληματικές πτυχές στη μελλοντική οικονομική ανάπτυξή της. Όσον αφορά τις χώρες υποδοχής, αυτές είναι αναμφίβολα ευνοημένες από το φαινόμενο διαρροής δυναμικού, καθώς λόγω του επιπρόσθετου διαθέσιμου ανθρώπινου κεφαλαίου σχηματίζονται θετικές τεχνολογικές εξωτερικότητες (επιπρόσθετα οφέλη), που συνεπάγονται τη διεύρυνση του χάσματος μεταξύ πλούσιων και φτωχών κρατών.

Εικόνα 1 Απεικόνιση του φαινομένου της «διαρροής εγκεφάλων» σε παγκόσμια κλίμακα.

Πηγή: Ο.Ο.Σ.Α.

6. Μεθοδολογία

Όπως αναφέρθηκε και στην Εισαγωγή της παρούσας μελέτης, στόχος της είναι να αναλύσουμε το φαινόμενο της φυγής των προσοντούχων νέων στο εξωτερικό ως συνέπεια της ανεργίας των νέων στην Ελλάδα. Για να φέρουμε εις πέρας την έρευνά μας χρησιμοποιήσαμε μια σειρά μεθοδολογικών εργαλείων.

Συγκεκριμένα, χωρίσαμε την ενότητα της βιβλιογραφική επισκόπησης στις εξής τέσσερις υποενότητες: α) Ορισμός, αίτια και συνέπειες της ανεργίας, β) Χαρακτηριστικά της ανεργίας, γ) Κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νέων που φεύγουν στο εξωτερικό και δ) Αίτια και συνέπειες της φυγής. Για να μπορέσουμε να ανταποκριθούμε στο θέμα που μας δόθηκε αξιοποιήσαμε βιβλιογραφικό υλικό από βιβλία, διαδικτυακές πηγές και άρθρα εφημερίδων.

Εργαζόμενοι σε ομάδες, αφού επεξεργαστήκαμε το υλικό που είχαμε συντάξουμε κείμενα τα οποία παρουσιάζουν κριτικά τις υπάρχουσες έρευνες για το θέμα που εξετάζουμε. Με βάση αυτά τα κείμενα, οδηγηθήκαμε στην σύνταξη του ερωτηματολογίου, το οποίο χωρίστηκε στις εξής ενότητες: 1) Εμπειρία συγγενών ή/και φίλων στο εξωτερικό 2) Πρόθεση φυγής στο εξωτερικό 3) Δημογραφικά χαρακτηριστικά και περιείχε ως επί το πλείστον ποσοτικές μεταβλητές που κάλυπταν ποικίλες πτυχές του φαινομένου και διερευνούσαν την πρόθεση των μαθητών να μετεγκατασταθούν σε χώρα του εξωτερικού για σπουδές ή/και εργασία και διαβίωση.

Το ερωτηματολόγιο μοιράστηκε στο σύνολο των μαθητών του σχολείου μας (1^ο Πρότυπο Πειραματικό Λύκειο Θεσσαλονίκης «Μ. Ανδρόνικος») κατά το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιανουαρίου 2014. Εξ αυτών απάντησαν οι 153, εκ των οποίων οι 75(49%) είναι κορίτσια και 78(51%) αγόρια. Τα ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν εντύπως από τους μαθητές καταχωρίστηκαν στο πρόγραμμα Google Drives και έπειτα επεξεργαστήκαμε τα ευρήματα που προέκυψαν από τα ερωτηματολόγια.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι τα αποτελέσματα της έρευνας δεν είναι αντιπροσωπευτικά σε επίπεδο νομού Θεσσαλονίκης και βέβαια σε επίπεδο χώρας, ωστόσο δεδομένου ότι το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε σε όλους τους μαθητές είναι αντιπροσωπευτικά για το συγκεκριμένο σχολείο που διερευνούμε. Υπ' αυτήν την έννοια, η ερευνά μας αποτελεί συμβολή στο γενικότερο επιστημονικό προβληματισμό για την φυγή των νέων στο εξωτερικό. Στην επόμενη ενότητα παραθέτουμε τα εμπειρικά ευρήματα του ερωτηματολογίου. Το άρθρο ολοκληρώνεται με την διατύπωση των συμπερασμάτων μας.

7. Εμπειρικά ευρήματα

7.1. Εμπειρία διαβίωσης στο εξωτερικό των γονέων και των οικείων προσώπων των μαθητών

Στην παρούσα ενότητα διερευνούμε την εμπειρία διαβίωσης των γονέων και των οικείων προσώπων των μαθητών.

Παρατηρούμε ότι, αν και η πλειονότητα των γονέων (58%) δεν έχει περάσει κάποια περίοδος της ζωής τους εκτός Ελλάδας, σημαντικό μέρος αυτών (42%) έχει ζήσει για κάποιο χρονικό διάστημα στο εξωτερικό (Πίνακας 4).

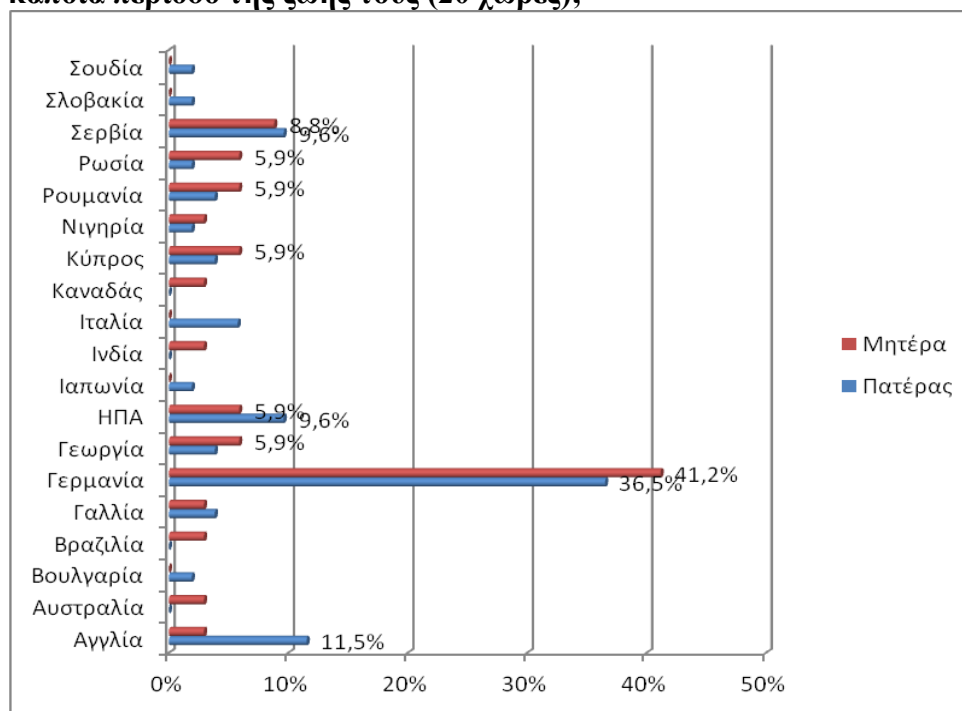
Πίνακας 4 Οι γονείς σου έζησαν για κάποια περίοδο της ζωής τους στο εξωτερικό;

ΝΑΙ	ΟΧΙ
42%	58%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Σύμφωνα με το Διάγραμμα 4, το μεγαλύτερο μέρος των γονέων έχει ζήσει στη Γερμανία ενώ σημαντικά μικρότερο ποσοστό στη Σερβία, την οποία επέλεξαν οι γονείς των μαθητών, λόγω της εγγύτητάς της με την Ελλάδα. Αξιοσημείωτο, επίσης, ποσοστό των πατέρων των παιδιών έχουν περάσει κάποια περίοδο της ζωής του είτε στην Αγγλία (11,5 %) είτε στις Η.Π.Α (9,6%).

Διάγραμμα 4 Σε ποια χώρα/χώρες του εξωτερικού έζησαν οι γονείς σου για κάποια περίοδο της ζωής τους (20 χώρες);

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ο μέσος όρος παραμονής των μητέρων (10 χρόνια) σε κάποια ξένη χώρα ξεπερνάει ελαφρώς τον αντίστοιχο αριθμό των ετών παραμονής των πατέρων (8 χρόνια) (Πίνακας 5).

Πίνακας 5 Μέσος όρος ετών παραμονής των γονέων των μαθητών στο εξωτερικό;

Πατέρας	Μητέρα
8	10

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Οι κύριοι λόγοι της διαμονής, τόσο του πατέρα όσο και της μητέρας στο εξωτερικό είναι πρώτον ότι γεννήθηκαν (ποσοστά 22% και 41% αντίστοιχα) και δεύτερον οι σπουδές σε προπτυχιακό επίπεδο (με ποσοστά 20% και 24% αντίστοιχα) αλλά και οι σπουδές σε μεταπτυχιακό επίπεδο μόνο για τον πατέρα (18%) (Πίνακας 6).

Πίνακας 6 Ποιος ήταν ο κύριος λόγος για τον οποίο οι γονείς σου έζησαν για ένα διάστημα της ζωής τους στο εξωτερικό;

%	Πατέρας	Μητέρα
Γεννήθηκε στο εξωτερικό και αργότερα ήρθε στην Ελλάδα.	22	41
Για να σπουδάσει σε προπτυχιακό επίπεδο.	20	24
Για να σπουδάσει σε μεταπτυχιακό επίπεδο (Master, Διδακτορικό).	18	3
Για να βρει εργασία.	8	3
Και για να βρει εργασία και για να σπουδάσει.	0	3
Στην αρχή για να σπουδάσει και έπειτα παρέμεινε και για να εργαστεί.	8	3
Δέχτηκε πρόταση για εργασία.	12	3
Άλλο	14	21

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών (69%) διαθέτουν κάποιο οικείο πρόσωπο στο εξωτερικό (Πίνακας 7).

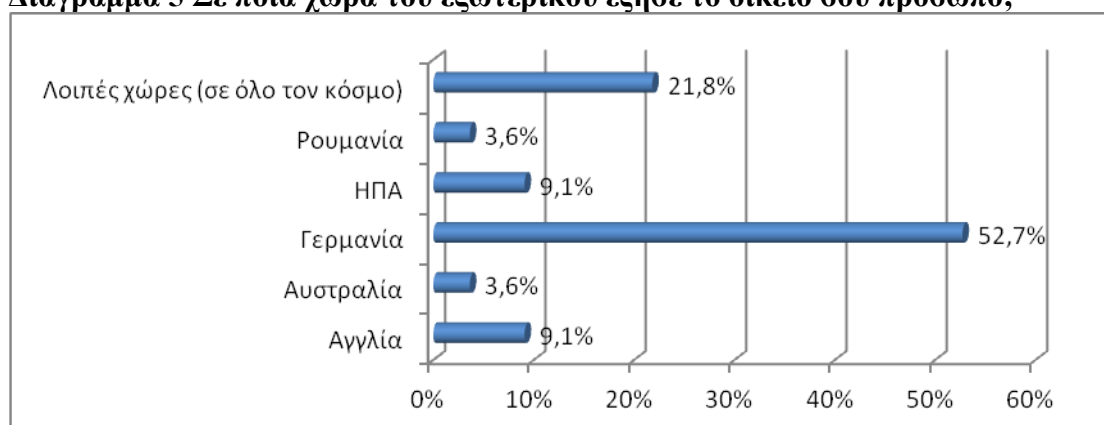
Πίνακας 7 Σήμερα, έχεις κάποιο ενήλικο οικείο πρόσωπο (συγγενή ή φίλο)-εκτός των γονέων- που ζει στο εξωτερικό;

ΝΑΙ	ΟΧΙ
69%	31%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Οι περισσότεροι μαθητές έχουν ένα πρόσωπο από το συγγενικό ή φιλικό τους περιβάλλον το οποίο έχει ζήσει για κάποιο χρονικό διάστημα στη Γερμανία (ποσοστό 52,7 %). Πολύ πιο κάτω βρίσκονται οι ΗΠΑ και η Αγγλία με ποσοστό 9,1% (Διάγραμμα 5).

Διάγραμμα 5 Σε ποια χώρα του εξωτερικού έζησε το οικείο σου πρόσωπο;

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Οι κύριοι λόγοι φυγής των οικείων προσώπων των μαθητών είναι σχετικοί με την εργασιακή τους προοπτική. Πιο συγκεκριμένα η εύρεση εργασίας καταλαμβάνει

το μεγαλύτερο ποσοστό (32%), ενώ πολύ πιο κάτω είναι οι προτάσεις εργασίας τις οποίες δέχθηκαν τα οικεία πρόσωπα των μαθητών (14%). Τέλος, η ταυτόχρονη εργασία και σπουδή στο εξωτερικό (ποσοστό 12%) (Πίνακας 8).

Πίνακας 8 Ποιος ήταν ο κύριος λόγος για τον οποίο το οικείο σου πρόσωπο μετανάστευσε στο εξωτερικό;

	%
Γεννήθηκε στο εξωτερικό και αργότερα ήρθε στην Ελλάδα.	4
Για να σπουδάσει σε προπτυχιακό επίπεδο.	7
Για να σπουδάσει σε μεταπτυχιακό επίπεδο (Master, Διδακτορικό).	9
Για να βρει εργασία.	32
Και για να βρει εργασία και για να σπουδάσει.	12
Στην αρχή για να σπουδάσει και έπειτα παρέμεινε και για να εργαστεί.	11
Δέχτηκε πρόταση για εργασία.	14
Άλλο	12

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

7.2. Διερεύνηση της πρόθεσης των μαθητών να μετεγκατασταθούν στο εξωτερικό

Στην ενότητα αυτή εξετάζουμε το βαθμό στον οποίο απασχολεί τους μαθητές το ενδεχόμενο να μεταναστεύσουν μελλοντικά στο εξωτερικό.

Το ενδεχόμενο φυγής στο εξωτερικό έχει απασχολήσει μεγάλο ποσοστό των μαθητών (81%) από αρκετά έως πάρα πολύ, ενώ από λίγο έως και καθόλου μόνο το 19% (Πίνακας 9).

Πίνακας 9 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

Καθόλου	2%
Λίγο	17%
Αρκετά	36%
Πολύ	24%
Πάρα Πολύ	21%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Οι λόγοι που θα προέτρεπαν πολύ έως πάρα πολύ τους μαθητές να φύγουν στο εξωτερικό είναι με φθίνουσα σειρά: η αδυναμία εύρεσης εργασίας στην Ελλάδα (60%), οι καλύτερες συνθήκες εργασίας στο εξωτερικό (58%), οι υποτροφίες για φοίτηση σε πανεπιστήμια του εξωτερικού (58%), η εύρεση εργασίας στο εξωτερικό πάνω στο αντικείμενο των σπουδών τους (55%), οι σπουδές σε μεταπτυχιακό επίπεδο (55%) και τα προγράμματα ανταλλαγής φοιτητών (44%). Ωστόσο, λόγοι που θα επηρέαζαν την απόφαση του από καθόλου έως λίγο είναι οι σπουδές σε προπτυχιακό επίπεδο (59%) και η ύπαρξη συγγενών στο εξωτερικό (69%). Όσον αφορά στα αρνητικά φαινόμενα της ελληνικής διοίκησης (διαφθορά, αναξιοκρατία) και τη γενικότερη πολιτική κατάσταση της Ελλάδας ως παράγοντες φυγής, οι μαθητές

φαίνεται να είναι διχασμένοι, δεδομένου ότι ίσα μοιράζονται ισόποσα μεταξύ των απαντήσεων καθόλου έως λίγο και στο πολύ έως πάρα πολύ (Πίνακας 10).

Πίνακας 10 Ποιοι από τους παρακάτω λόγους θα σε ΠΡΟΕΤΡΕΠΑΝ να φύγεις στο εξωτερικό;

%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Σπουδές σε προπτυχιακό επίπεδο.	26	33	20	13	8
Σπουδές σε μεταπτυχιακό επίπεδο.	1	14	29	32	23
Πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών (π.χ. Erasmus).	16	19	22	18	26
Πρόταση για σπουδές από πανεπιστήμιο του εξωτερικό (π.χ. υποτροφία).	9	12	21	26	32
Αδυναμία εύρεσης εργασίας στην Ελλάδα.	1	13	26	26	34
Εύρεση εργασίας στο εξωτερικό με καλύτερους όρους (μισθός, ωράριο, συνθήκες εργασίας, ασφάλιση) από αυτούς που επικρατούν στην Ελλάδα.	5	14	24	26	32
Εύρεση εργασίας στο εξωτερικό πάνω στο αντικείμενο σπουδών μου.	6	11	28	26	29
Καλύτεροι όροι διαβίωσης στο εξωτερικό (π.χ. υψηλότερο βιοτικό επίπεδο).	13	21	23	24	19
Η ύπαρξη συγγενών και φίλων στο εξωτερικό.	33	36	15	10	6
Τα αρνητικά φαινόμενα στην Ελλάδα (διαφθορά, αναξιοκρατία).	14	20	30	23	13
Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα.	13	29	21	24	13

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ως προς τους λόγους που θα απέτρεπαν τους μαθητές από το να φύγουν στο εξωτερικό, φαίνεται πως ο κυριότερος από αυτούς είναι ο αποχωρισμός από την οικογένεια και τους φίλους (το 38% απάντησαν «αρκετά»). Παράλληλα, ενδιασμούς τους προκαλεί το ενδεχόμενο να μην επιστρέψουν ποτέ στην πατρίδα τους (το 26% απάντησαν «πολύ») και να χάσουν τον τρόπο ζωής τους εκεί (το 25% απάντησαν «αρκετά») καθώς και η αγάπη τους για την Ελλάδα (το 28% απάντησαν «αρκετά») (Πίνακας 11).

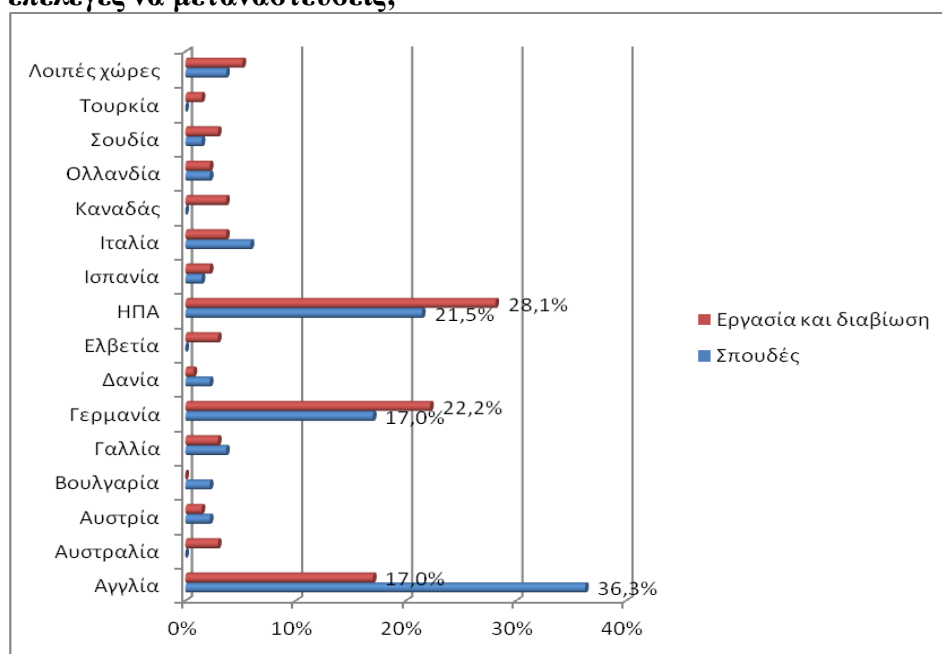
Πίνακας 11 Ποιοι από τους παρακάτω λόγους θα σε ΑΠΕΤΡΕΠΑΝ να φύγεις στο εξωτερικό;

%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Το ενδεχόμενο να φύγω μακριά από την οικογένειά μου.	6	11	38	28	17
Το ενδεχόμενο να χάσω τους φίλους μου.	1	17	38	27	17
Το ενδεχόμενο να μην επιστρέψω ποτέ στην Ελλάδα.	8	21	26	26	18
Το ενδεχόμενο να χάσω τον τρόπο ζωής μου στην Ελλάδα.	14	26	25	21	13
Γενικά, η αγάπη μου για την Ελλάδα	14	16	28	20	22

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Οι τρεις χώρες που προσελκύουν τους νέους σε μεγαλύτερο ποσοστό για να σπουδάσουν είναι η Αγγλία (36,3%), οι Η.Π.Α (21,5%) και η Γερμανία (17,0%), ενώ ως προς την εργασία και διαβίωση είναι οι ίδιες χώρες με διαφοροποιημένα, όμως, ποσοστά: Η.Π.Α (28,1%), Γερμανία (22,2%) και Αγγλία (17,0%).

Διάγραμμα 6 Ποια χώρα του εξωτερικού θα προτιμούσες περισσότερο, αν επέλεγες να μεταναστεύσεις;

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών (36%) δεν έχουν συζητήσει σε μεγάλο βαθμό με τους γονείς τους το ενδεχόμενο να φύγουν στο εξωτερικό, αν και αθροιστικά, το 54% των μαθητών έχουν συζητήσει με τους γονείς τους το ενδεχόμενο να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό από αρκετά έως πάρα πολύ (Πίνακας 12).

Πίνακας 12 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

Καθόλου	10%
Λίγο	36%
Αρκετά	28%
Πολύ	12%
Πάρα Πολύ	14%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα παρατηρούμε ότι ένα πολύ μικρό ποσοστό των γονέων των μαθητών θα προσπαθούσαν να αποτρέψουν τα παιδιά τους από τα να φύγουν στο εξωτερικό για σπουδές και εργασία/διαβίωση (5% και 13%). Αντιθέτως, η μεγάλη τους πλειονότητα θα στήριζαν την απόφαση του παιδιού τους ανεξάρτητα από τη δική τους επιθυμία (45% και 46% αντίστοιχα) (Πίνακας 13).

Πίνακας 13 Ποια πιστεύεις ότι θα ήταν η στάση των γονέων σου απέναντι σε μια απόφασή σου να φύγεις στο εξωτερικό;

%	Σπουδές	Εργασία και διαβίωση
Θα προσπαθούσαν να με αποτρέψουν.	5	13
Δε θα επενέβαιναν στην απόφασή μου.	19	23
Θα με προέτρεπαν.	28	16
Θα στήριζαν την απόφασή μου ανεξάρτητα από τη δική τους επιθυμία.	45	46
Άλλο	3	2

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Μόνο το 13% των μαθητών δήλωσαν ότι οι οικογένειές τους μπορούν να στηρίξουν οικονομικά τις σπουδές τους στο εξωτερικό. Αντίθετα ένα μεγάλο ποσοστό (54%) πιστεύουν πως οι γονείς τους αδυνατούν να χρηματοδοτήσουν τη φοίτησή τους στο εξωτερικό. Στον παραπάνω πίνακα είναι πιθανό να αποτυπώνεται η αρνητική επίδραση που έχει η οικονομική ύφεση από την οποία διέρχεται η χώρα μας στο εισόδημα της ελληνικής οικογένειας, η οποία δηλώνει αδυναμία να καλύψει τα έξοδα σπουδών των παιδιών τους στο εξωτερικό. Από την άλλη πλευρά, η επιθυμία, όπως είδαμε, των περισσότερων γονέων να σεβαστούν την μια ενδεχόμενη απόφαση των παιδιών τους να μεταγκατασταθούν στο εξωτερικό για σπουδές ή/και εργασία και διαβίωση υποδηλώνει πιθανώς και την αποφασιστικότητά τους να αγωνιστούν για να συνδράμουν οικονομικά την εκπαιδευτική ή/και επαγγελματική προοπτική των παιδιών τους στο εξωτερικό (Πίνακας 14).

Πίνακας 14 Πιστεύεις ότι οι γονείς σου έχουν την οικονομική δυνατότητα να στηρίζουν μια ενδεχόμενη απόφασή σου να φύγεις στο εξωτερικό για σπουδές;

Καθόλου	8%
Λίγο	46%
Αρκετά	33%
Πολύ	10%
Πάρα Πολύ	3%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Στον παρακάτω πίνακα παρατηρούμε πως το 32% των μαθητών έχουν συζητήσει αρκετά με τους φίλους τους το ενδεχόμενο να φύγουν στο εξωτερικό, ενώ αθροιστικά από Αρκετά έως Πάρα πολύ το 58% (Πίνακας 15).

Πίνακας 15 Έχεις συζητήσει με τους φίλους σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

Καθόλου	13%
Λίγο	28%
Αρκετά	32%
Πολύ	18%
Πάρα Πολύ	8%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Σε προπτυχιακό επίπεδο, οι περισσότεροι μαθητές (85%) θα εξαντλούσαν κάθε περιθώριο να σπουδάσουν στην Ελλάδα πριν αναζητήσουν διέξοδο σπουδών στο εξωτερικό. Αντίθετα, σε μεταπτυχιακό επίπεδο, μόνο το 41% των μαθητών θα εξαντλούσαν τα περιθώρια να σπουδάσουν εντός ελληνικής επικράτειας (Πίνακας 16).

Πίνακας 16 Αν επέλεγες να φύγεις στο εξωτερικό για σπουδές, θα εξαντλούσες πρώτα κάθε περιθώριο να σπουδάσεις στην Ελλάδα;

	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Σε προπτυχιακό επίπεδο	85%	15%
Σε μεταπτυχιακό επίπεδο	41%	59%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Αξίζει να σημειωθεί πως η πλειονότητα των μαθητών (72%) θα εξαντλούσαν πρώτα κάθε περιθώριο εύρεσης εργασίας στην Ελλάδα προτού διαφύγουν στο εξωτερικό (Πίνακας 17).

Πίνακας 17 Αν επέλεγες να φύγεις στο εξωτερικό για να εργαστείς, θα εξαντλούσες πρώτα κάθε περιθώριο να βρεις εργασία στην Ελλάδα;

ΝΑΙ	ΌΧΙ
72%	28%

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Στον παρακάτω πίνακα εξετάζουμε το κατά πόσο η φυγή στο εξωτερικό είτε για σπουδές, είτε για εργασία και διαβίωση θα ήταν για τους μαθητές αποτέλεσμα

επιλογής ή αναγκαιότητας. Είναι εμφανές πως όσον αφορά στις σπουδές θα ήταν κυρίως αποτέλεσμα επιλογής (41%), ενώ όσον αφορά στην εργασία και διαβίωση θα ήταν αποτέλεσμα αναγκαιότητας (49%) (Πίνακας 18).

Πίνακας 18 Μια απόφασή σου να φύγεις στο εξωτερικό πιστεύεις ότι θα ήταν περισσότερο αποτέλεσμα επιλογής ή αναγκαιότητας;

%	Σπουδές	Εργασία και διαβίωση
Αποκλειστικά επιλογή.	21	9
Περισσότερο επιλογή και λιγότερο αναγκαιότητα.	20	8
Εξίσου επιλογή και αναγκαιότητα.	37	35
Περισσότερο αναγκαιότητα και λιγότερο επιλογή.	18	36
Αποκλειστικά αναγκαιότητα.	4	13

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

7.3. Συσχέτιση της πρόθεσης των μαθητών να μετεγκατασταθούν στο εξωτερικό με τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά Α

Στην ενότητα αυτή διερευνούμε το βαθμό στον οποίο ο προβληματισμός των μαθητών να μεταγκατασταθούν στο εξωτερικό συνδέεται με τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά.

Παρατηρούμε ότι οι μαθητές των οποίων οι γονείς έχουν εμπειρία διαμονής στο εξωτερικό εμφανίζουν μεγαλύτερο ποσοστό διάθεσης για φυγή. Συνεπώς καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η εμπειρία των γονέων στο εξωτερικό επηρεάζει την απόφαση των μαθητών να μετεγκατασταθούν μελλοντικά στο εξωτερικό (Πίνακας 19).

Πίνακας 19 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Γονείς στο εξωτερικό	NAI	0,0	15,9	33,3	23,8	27,0
	OXI	4,5	17,0	37,5	23,9	17,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές που έχουν οικείο πρόσωπο στο εξωτερικό είναι σε μικρό βαθμό περισσότερο πρόθυμοι για φυγή από τους συμμαθητές τους οι οποίοι δε διαθέτουν συγγενείς που να διέμειναν για κάποιο διάστημα της ζωής τους στο εξωτερικό (Πίνακας 20).

Πίνακας 20 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Οικείο πρόσωπο στο εξωτερικό	NAI	3,9	15,5	31,1	25,2	24,3
	OXI	0,0	19,6	45,7	21,7	13,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Παρατηρούμε πως οι μαθητές της Α' Λυκείου έχουν αναρωτηθεί για το ενδεχόμενο να φύγουν στο εξωτερικό σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους μαθητές των άλλων τάξεων. Πιθανολογούμε ότι αυτό οφείλεται στον υψηλό Γενικό Μέσο Όρο βαθμολογίας που παρουσίασαν τα προηγούμενα σχολικά χρόνια, ο οποίος πιθανώς να θεωρούν ότι ανοίγει προοπτικές σπουδών στο εξωτερικό (Πίνακας 21).

Πίνακας 21 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Τάξη	A Λυκείου	0,0	13,2	34,0	30,2	22,6
	B Λυκείου	0,0	20,0	40,0	20,0	20,0
	Γ Λυκείου	8,3	16,7	33,3	20,8	20,8

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Το φύλο των μαθητών δε φαίνεται να επηρεάζει το ενδεχόμενο μετανάστευσης στο εξωτερικό (Πίνακας 22).

Πίνακας 22 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Φύλο	Αγόρι	3,9	18,4	32,9	27,6	17,1
	Κορίτσι	1,3	14,7	38,7	20,0	25,3

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ο παραπάνω πίνακας δε μας δίνει μια σαφή εικόνα για τη σχέση μεταξύ επαγγέλματος των πατέρων και του ενδεχομένου φυγής των παιδιών τους. Παρόλα αυτά, είναι αξιοσημείωτο ότι οι μαθητές που ο πατέρας τους ανήκει στα μεσαία και υψηλότερα επαγγελματικά στρώματα –και κυρίως τα παιδιά των ελεύθερων επαγγελματιών και των εργοδοτών- προβληματίζονται περισσότερο για φυγή στο εξωτερικό από τους μαθητές που ο πατέρας τους ανήκει στα χαμηλότερα (Πίνακας 23).

Πίνακας 23 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Επάγγελμα πατέρα	Δεν εργάζεται					
	Εργάτης	0,0	0,0	80,0	20,0	0,0
	Υπάλληλος σε κατώτερη θέση	0,0	33,3	66,7	0,0	0,0
	Υπάλληλος σε μεσαία θέση	2,0	22,0	32,0	20,0	24,0
	Υπάλληλος σε ανώτερη θέση	6,7	13,3	13,3	20,0	46,7
	Αυτοαπασχολούμενος-ελεύθερος επαγγελματίας	2,6	7,9	34,2	31,6	23,7
	Εργοδότης	0,0	0,0	40,0	20,0	40,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Η θέση των μητέρων στην επαγγελματική διαστρωμάτωση επηρεάζει την πρόθεση των μαθητών για φυγή στο εξωτερικό όταν το επάγγελμα κυμαίνεται από

«Υπάλληλος μεσαίας θέσης» έως και «Ελεύθερος επαγγελματίας». Συνεπώς, οι μαθητές που προβληματίζονται για το ενδεχόμενο μετεγκατάστασης στο εξωτερικό είναι αυτοί των οποίων και οι δυο γονείς βρίσκονται στη μεσαία και ανώτερη κοινωνικά θέση στην επαγγελματική ιεραρχία (Πίνακας 24).

Πίνακας 24 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Επάγγελμα μητέρας	Δεν εργάζεται	12,5	0,0	37,5	37,5	12,5
	Εργάτης					
	Υπάλληλος σε κατώτερη θέση	0,0	20,0	0,0	80,0	0,0
	Υπάλληλος σε μεσαία θέση	1,7	17,2	36,2	22,4	22,4
	Υπάλληλος σε ανώτερη θέση	0,0	0,0	16,7	33,3	50,0
	Αυτοαπασχολούμενος- ελεύθερος επαγγελματίας	0,0	7,7	26,9	26,9	38,5
	Εργοδότης					

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Παρατηρούμε ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα, όταν δεν υπερβαίνει τη μεταλυκειακή εκπαίδευση, δε φαίνεται να επηρεάζει την επιλογή των παιδιών τους να φύγουν στο εξωτερικό. Αντίθετα, από το εκπαιδευτικό επίπεδο πτυχίου ΤΕΙ και πάνω, το ενδεχόμενο φυγής των μαθητών αυξάνει, όσο αυξάνει το εκπαιδευτικό επίπεδο των πατέρων. Με άλλα λόγια, οι μαθητές που φαίνεται να τους απασχολεί σοβαρά το ενδεχόμενο να εγκαταλείψουν την Ελλάδα είναι αυτοί των οποίων ο πατέρας είναι απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Πίνακας 25).

Πίνακας 25 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Εκπαιδευτικό επίπεδο πατέρα	Ως Απολυτήριο Δημοτικού	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Γυμνασίου	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Επαγγελματικού Λυκείου	0,0	9,1	63,6	27,3	0,0
	Ως Απολυτήριο Γενικού Λυκείου	4,8	4,8	57,1	28,6	4,8
	Απόφοιτος μεταλυκειακής εκπαίδευσης (π.χ. ΙΕΚ, ΟΑΕΔ)	0,0	18,2	36,4	36,4	9,1
	Φοίτησε αλλά δεν τελείωσε μία Ανώτερη Σχολή (ΤΕΙ)	0,0	40,0	20,0	40,0	0,0
	Πτυχίο Ανώτερης Σχολής (ΤΕΙ)	0,0	25,0	41,7	33,3	0,0
	Φοίτησε αλλά δεν τελείωσε μία Ανώτατη Σχολή (ΑΕΙ)	28,6	14,2	42,9	0,0	14,3
	Πτυχίο Ανώτατης Σχολής (ΑΕΙ)	0,0	24,5	20,4	16,3	38,8
	Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό	3,4	6,9	34,5	20,7	34,5

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας δε φαίνεται να επηρεάζει την απόφαση των μαθητών να φύγουν στο εξωτερικό. Αξίζει, όμως, να σημειωθεί ότι μεγαλύτερη τάση φυγής επιδεικνύουν οι μαθητές των οποίων οι μητέρες είναι κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ και μεταπτυχιακού/διδακτορικού τίτλου (Πίνακας 26).

Πίνακας 26 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Εκπαιδευτικό επίπεδο μητέρας	Ως Απολυτήριο Δημοτικού	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Γυμνασίου	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Επαγγελματικού Λυκείου	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Γενικού Λυκείου	4,5	18,2	45,5	27,3	4,5
	Απόφοιτος μεταλκειακής εκπαίδευσης (π.χ. ΙΕΚ, ΟΑΕΔ)	8,3	25,0	25,0	25,0	16,7
	Φοίτησε αλλά δεν τελείωσε μία Ανώτερη Σχολή (ΤΕΙ)	0,0	0,0	66,7	16,7	16,7
	Πτυχίο Ανώτερης Σχολής (ΤΕΙ)	0,0	15,0	45,0	30,0	10,0
	Φοίτησε αλλά δεν τελείωσε μία Ανώτατη Σχολή (ΑΕΙ)	33,3	0,0	33,3	16,7	16,7
	Πτυχίο Ανώτατης Σχολής (ΑΕΙ)	0,0	14,3	32,1	21,4	32,1
	Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό	0,0	17,4	26,1	26,1	30,4

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Όταν το εισόδημα του πατέρα κυμαίνεται από 0-900 ευρώ το ενδιαφέρον των μαθητών για φυγή είναι αρκετό έως αυξημένο («πολύ»). Ομοίως, όταν το εισόδημα είναι από 900-1800 ευρώ οι μαθητές σκέφτονται το ενδεχόμενο μετανάστευσης και πάλι από αρκετά έως πολύ, αξιόλογα, όμως, είναι και ποσοστά αυτών που το σκέφτονται πάρα πολύ. Τέλος, παρατηρούμε ότι στα εισοδήματα από 1800 και άνω η πρόθεση φυγής αυξάνεται παίρνοντας κυρίως τις τιμές πολύ και πάρα πολύ. Αυτό φανερώνει ότι οι μαθητές συναρτούν το ενδεχόμενο φυγής με τις οικονομικές δυνατότητες του πατέρα τους (Πίνακας 27).

Πίνακας 27 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Επίπεδο εισοδήματος πατέρα	0 – 300 ευρώ	0,0	22,2	44,4	22,2	11,1
	301 – 600 ευρώ	0,0	28,6	28,6	42,9	0,0
	601 – 900 ευρώ	0,0	21,4	28,6	42,9	7,1
	901 – 1200 ευρώ	1,9	15,4	44,2	19,2	19,2
	1201 – 1500 ευρώ	0,0	19,0	19,0	28,6	33,3
	1501 – 1800 ευρώ	0,0	30,0	40,0	20,0	10,0
	1801 - 2100 ευρώ	20,0	0,0	10,0	40,0	30,0
	2101 ευρώ και πάνω	10,0	0,0	30,0	10,0	50,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Τα παιδιά των οποίων οι μητέρες ανήκουν στα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα παρουσιάζουν σχετικά υψηλά ποσοστά ως προς το ενδεχόμενο να φύγουν από την Ελλάδα. Για τα αμέσως επόμενα εισοδηματικά στρώματα, φαίνεται ότι όσο αυξάνονται τα εισοδήματα των μητέρων αυξάνεται το ποσοστό πρόθεσης για φυγή. Ωστόσο, τούτο δεν μπορούμε να το υποστηρίξουμε απόλυτα αφού οι μαθητές παρουσιάζουν υψηλό ενδιαφέρον για φυγή σε όλα τα οικονομικά στρώματα. Φαίνεται πάντως ότι οι μαθητές στηρίζουν την απόφασή τους περισσότερο στις οικονομικές απολαβές του πατέρα και λιγότερο της μητέρας (Πίνακας 28).

Πίνακας 28 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Επίπεδο εισοδήματος μητέρας	0 – 300 ευρώ	11,5	15,4	42,3	19,2	11,5
	301 – 600 ευρώ	11,1	0,0	44,4	33,3	11,1
	601 – 900 ευρώ	0,0	18,2	22,7	31,8	27,3
	901 – 1200 ευρώ	0,0	20,4	33,3	27,8	18,5
	1201 – 1500 ευρώ	0,0	25,0	16,7	16,7	41,7
	1501 – 1800 ευρώ	0,0	25,0	50,0	25,0	0,0
	1801 - 2100 ευρώ	0,0	0,0	50,0	0,0	50,0
	2101 ευρώ και πάνω	0,0	0,0	20,0	20,0	60,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Παρατηρούμε ότι το η πρόθεση των μαθητών για φυγή είναι παρόμοια ανεξαρτήτως αν αυτοί ζουν με τον ένα εκ των δύο ή και με τους δύο γονείς. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το ενδεχόμενο φυγής είναι ανεξάρτητο από το αν η μητέρα και οι δυο γονείς είναι παρόντες στο σπίτι (Πίνακας 29).

Πίνακας 29 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Στο σπίτι μένω:	Μόνος	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
	Με τον πατέρα μου	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
	Με τη μητέρα μου	0,0	16,7	33,3	25,0	25,0
	Και με τους δύο γονείς	3,3	16,3	35,8	23,6	21,1

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Παρατηρούμε ότι τα μέλη των περισσότερων οικογενειών είναι από 3 έως 5. Στις οικογένειες με 3 και 4 μέλη, τα ποσοστά ενδεχόμενης φυγής είναι υψηλά στις κατηγορίες αρκετά και πολύ. Όταν όμως τα μέλη αυξάνονται από 5 και πάνω παρουσιάζεται μια αμφιταλάντευση στους μαθητές, η οποία μπορεί να ερμηνευτεί ως πρόθεση για φυγή από την μία και ως δισταγμός λόγω οικονομικών προβλημάτων που συνήθως συνοδεύουν τις πολυμελείς οικογένειες (Πίνακας 30).

Πίνακας 30 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Αριθμός μελών οικογένειας	2	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
	3	14,3	14,3	28,6	14,3	28,6
	4	1,1	14,0	37,6	30,1	17,2
	5	0,0	28,0	20,0	22,0	32,0
	6	0,0	0,0	75,0	0,0	0,0
	7	0,0	66,7	33,3	0,0	0,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Η πρόθεση φυγής των μαθητών δεν φαίνεται να επηρεάζεται από τον γενικό μέσο όρο της προηγούμενης χρονιάς, όταν αυτός αγγίζει μέχρι και το 18. Όμως πολύ μεγάλη πρόθεση για φυγή στο εξωτερικό εκφράζουν οι μαθητές των οποίων η μέση βαθμολογία κυμαίνεται από 19 έως 20. Αυτό ενδέχεται να σημαίνει ότι ο υψηλή επίδοση αυξάνει τις πιθανότητες σπουδών στο εξωτερικό (Πίνακας 31).

Πίνακας 31 Σε έχει απασχολήσει το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Γενικός μέσος όρος προηγούμενης χρονιάς	0-5					
	5,1-9,4					
	9,5-13	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
	13,1-16	0,0	25,0	35,0	35,0	5,0
	16,1-18	4,0	16,0	36,0	24,0	20,0
	18,1-19	3,0	9,1	45,5	21,2	21,2
	19,1-20	2,2	17,4	28,3	21,7	30,4

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

7.4. Συσχέτιση της πρόθεσης των μαθητών να μεταγκατασταθούν στο εξωτερικό με τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά Β

Στην ενότητα αυτή, η οποία αποτελεί συνέχεια της προηγούμενη διερευνούμε το βαθμό στον οποίο ο προβληματισμός των μαθητών να μεταγκατασταθούν στο εξωτερικό, όπως προκύπτει από τις συζητήσεις που έχουν κάνει με τις οικογένειές τους για το θέμα αυτό συνδέεται με τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά.

Παρατηρούμε ότι το ποσοστό των μαθητών που έχουν συζητήσει με τους γονείς τους το ενδεχόμενο φυγής στο εξωτερικό είναι σαφώς μεγαλύτερο στους μαθητές, οι γονείς των οποίων έχουν εμπειρία ζωής στο εξωτερικό. Τα ποσοστά μαθητών που έχουν συζητήσει πολύ ή πάρα πολύ το παραπάνω ενδεχόμενο είναι διπλάσια στους μαθητές με γονείς που έχουν ζήσει στο εξωτερικό έναντι αυτών με γονείς χωρίς εμπειρία διαμονής στο εξωτερικό (Πίνακας 32).

Πίνακας 32 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Γονείς στο εξωτερικό	ΝΑΙ	6,3	28,6	28,6	19,0	17,5
	ΌΧΙ	13,5	40,4	27,0	7,9	11,2

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Βάσει των δεδομένων του παραπάνω πίνακα, μπορούμε να διακρίνουμε μία ομοιομορφία στις απαντήσεις των μαθητών Β' και Γ' Λυκείου. Αυτοί οι μαθητές εκφράζουν επιθυμία φυγής στο εξωτερικό αφού κραζόμενοι την οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα. Αντίθετα, οι μαθητές Α' Λυκείου δείχνουν δυσανάλογα μεγαλύτερη επιθυμία φυγής από τους συμμαθητές τους των δύο ανώτερων τάξεων. Αυτό εξηγείται πιθανώς αν λάβουμε υπ' όψη τις υψηλές επιδόσεις αυτών των μαθητών που αυξάνουν σημαντικά οι φιλοδοξίες τους (Πίνακας 33).

Πίνακας 33 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Τάξη	Α Λυκείου	9,4	30,2	30,2	13,2	17,0
	Β Λυκείου	15,7	33,3	27,5	17,6	5,9
	Γ Λυκείου	6,3	43,8	25,0	6,3	18,8

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Η επιθυμία φυγής στο εξωτερικό, επηρεάζεται άμεσα από την επαγγελματική θέση των γονέων. Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι τα παιδιά με πατέρες σε υψηλόβαθμες επαγγελματικές θέσεις τείνουν να δείχνουν περισσότερο ενδιαφέρον για πιθανή φυγή στο εξωτερικό, όπως και τα παιδιά εργοδοτών. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι το πλήθος των πατέρων που είναι είτε εργάτες, υπάλληλοι σε κατώτερη θέση καθώς και εργοδότες είναι ιδιαίτερα χαμηλό στο σχολείο (μικρότερο του 6) και επομένως οι παραπάνω διαπιστώσεις πρέπει να ερμηνευθούν με επιφύλαξη (Πίνακας 34).

Πίνακας 34 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Επάγγελμα πατέρα	Δεν εργάζεται					
	Εργάτης	20,0	60,0	0,0	20,0	0,0
	Υπάλληλος σε κατώτερη θέση	33,3	33,3	33,3	0,0	0,0
	Υπάλληλος σε μεσαία θέση	10,0	36,0	32,0	14,0	8,0
	Υπάλληλος σε ανώτερη θέση	6,7	26,7	26,7	6,7	33,3
	Αυτοαπασχολούμενος- ελεύθερος επαγγελματίας	13,2	28,9	23,7	15,8	18,4
	Εργοδότης	0,0	20,0	40,0	0,0	40,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Παρατηρούμε ότι η επαγγελματική θέση των μητέρων επηρεάζει με παρόμοιο τρόπο την επιθυμία φυγής στο εξωτερικό. Αξιοσημείωτη είναι η έλλειψη εργοδοτριών και των εργατριών από το δείγμα μας (Πίνακας 35).

Πίνακας 35 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Επάγγελμα μητέρας	Δεν εργάζεται	12,5	37,5	25,0	12,5	12,5
	Εργάτης					
	Υπάλληλος σε κατώτερη θέση	0,0	20,0	40,0	20,0	20,0
	Υπάλληλος σε μεσαία θέση	3,4	43,1	29,3	6,9	17,2
	Υπάλληλος σε ανώτερη θέση	16,7	16,7		16,7	50,0
	Αυτοαπασχολούμενος- ελεύθερος επαγγελματίας	7,7	26,9	23,1	23,1	19,2
	Εργοδότης					

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Τα παραπάνω δεδομένα αποδεικνύουν ότι υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στην πρόθεση φυγής και στο εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων. Η πρόθεση φυγής φαίνεται να κινείται ανάλογα με το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα. Έτσι, παρατηρούμε ότι στο εκπαιδευτικό επίπεδο Τ.Ε.Ι./Α.Ε.Ι. και άνω υπάρχει μεγαλύτερη τάση συζήτησης των μαθητών με τους γονείς για το παραπάνω θέμα. Τα παιδιά αποφοίτων μεταλυκειακής εκπαίδευσης/ ΕΠΑΛ δείχνουν παρόμοια τάση, αλλά σε μικρότερο βαθμό (Πίνακας 36).

Πίνακας 36 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Εκπαιδευτικό επίπεδο πατέρα	Ως Απολυτήριο Δημοτικού	50,0	0,0	0,0	50,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Γυμνασίου	0,0	0,0	50,0	50,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Επαγγελματικού Λυκείου	9,0	45,5	36,4	0,0	9,1
	Ως Απολυτήριο Γενικού Λυκείου	9,5	52,4	23,8	14,3	0,0
	Απόφοιτος μεταλυκειακής εκπαίδευσης (π.χ. ΙΕΚ, ΟΑΕΔ)	9,1	27,3	18,2	27,3	18,2
	Φοίτησε αλλά δεν τελείωσε μία Ανώτερη Σχολή (ΤΕΙ)	20,0	80,0	0,0	0,0	0,0
	Πτυχίο Ανώτερης Σχολής (ΤΕΙ)	0,0	50,0	41,7	8,3	0,0
	Φοίτησε αλλά δεν τελείωσε μία Ανώτατη Σχολή (ΑΕΙ)	25,0	75,0	0,0	0,0	0,0
	Πτυχίο Ανώτατης Σχολής (ΑΕΙ)	12,2	24,5	30,6	14,3	18,4
	Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό	6,9	20,7	31,0	10,3	31,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Παρατηρούμε ότι υπάρχει μία άμεση συσχέτιση ανάμεσα στο εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας και την επιθυμία φυγής στο εξωτερικό. Υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο από την πλευρά της μητέρας μεταφράζεται σε μεγαλύτερη πρόθεση μετανάστευσης των παιδιών τους σε χώρες του εξωτερικού. Συγκεκριμένα, σε επίπεδο μεταπτυχιακών σπουδών εκ μέρους των μητέρων, παρατηρείται υψηλή πρόθεση φυγής σε ποσοστό άνω του 40% (Πίνακας 37).

Πίνακας 37 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Εκπαιδευτικό επίπεδο μητέρας	Ως Απολυτήριο Δημοτικού	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Γυμνασίου	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Επαγγελματικού Λυκείου	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
	Ως Απολυτήριο Γενικού Λυκείου	13,6	54,5	27,3	4,5	0,0
	Απόφοιτος μεταλυκειακής εκπαίδευσης (π.χ. ΙΕΚ, ΟΑΕΔ)	8,3	33,3	16,7	16,7	25,0
	Φοίτησε αλλά δεν τελείωσε μία Ανώτερη Σχολή (ΤΕΙ)	28,6	28,6	14,3	14,3	14,3
	Πτυχίο Ανώτερης Σχολής (ΤΕΙ)	10,0	30,0	40,0	5,0	15,0
	Φοίτησε αλλά δεν τελείωσε μία Ανώτατη Σχολή (ΑΕΙ)	16,7	66,7	0,0	16,7	0,0
	Πτυχίο Ανώτατης Σχολής (ΑΕΙ)	8,9	33,9	28,6	12,5	16,1
	Μεταπτυχιακό/Διδακτορικό	8,7	17,4	30,4	21,7	21,7

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Συγκρίνοντας τους δύο Πίνακες 38 και 39 παρακάτω διαπιστώνουμε ότι σε όλα τα επίπεδα εισοδήματος, υπάρχει ισχυρή πρόθεση φυγής εκ μέρους των μαθητών. Ωστόσο, παρόλο που μαθητές όλων των οικονομικών στρωμάτων έχουν συζητήσει το παραπάνω θέμα με τους γονείς τους, τα μεγαλύτερα ποσοστά αυτών βρίσκονται στα υψηλότερα εισοδήματα. Είναι αξιοσημείωτο ότι το εισόδημα του πατέρα κατέχει πιο καθοριστικό ρόλο στην πρόθεση μετανάστευσης από ότι το εισόδημα της μητέρας. Αυτό αποδίδεται πιθανώς στην επικράτηση των παραδοσιακών οικογενειακών ρόλων στην ελληνική κοινωνία.

Πίνακας 38 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Επίπεδο εισοδήματος πατέρα	0 – 300 ευρώ	11,1	44,4	11,1	11,1	22,2
	301 – 600 ευρώ	0,0	57,1	42,9	0,0	0,0
	601 – 900 ευρώ	14,3	42,9	21,4	21,4	0,0
	901 – 1200 ευρώ	9,4	37,7	37,7	7,5	7,5
	1201 – 1500 ευρώ	9,5	28,6	19,0	14,3	28,6
	1501 – 1800 ευρώ	0,0	60,0	30,0	0,0	10,0
	1801 - 2100 ευρώ	10,0	20,0	30,0	40,0	0,0
	2101 ευρώ και πάνω	20,0	10,0	10,0	10,0	50,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Πίνακας 39 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Επίπεδο εισοδήματος μητέρας	0 – 300 ευρώ	19,2	38,5	23,1	15,4	3,8
	301 – 600 ευρώ	0,0	55,6	44,4	0,0	0,0
	601 – 900 ευρώ	0,0	36,4	31,8	13,6	18,2
	901 – 1200 ευρώ	9,1	36,4	29,1	10,9	14,5
	1201 – 1500 ευρώ	8,3	25,0	22,2	8,3	25,0
	1501 – 1800 ευρώ	25,0	50,0	0,0	25,0	0,0
	1801 - 2100 ευρώ	25,0	0,0	25,0	25,0	25,0
	2101 ευρώ και πάνω	0,0	20,0	20,0	0,0	60,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Συμπεραίνουμε ότι υπάρχει μία αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στον αριθμό των μελών της οικογένειας και το ποσοστό μαθητών που έχουν συζητήσει με τους γονείς τους την πιθανότητα μετεγκατάστασης στο εξωτερικό. Παιδιά πολυμελών οικογενειών, ίσως λόγω οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν, τείνουν σε μικρότερο ποσοστό να έχουν συζητήσει αυτό το ενδεχόμενο με τους γονείς τους (Πίνακας 40).

Πίνακας 40 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Αριθμός μελών οικογένειας	2	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
	3	4,8	42,9	19,0	9,5	23,8
	4	12,8	31,9	28,7	12,8	13,8
	5	12,0	36,0	24,0	16,0	12,0
	6	0,0	25,0	62,5	12,5	0,0
	7	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

Διακρίνουμε μία ευθεία σχέση ανάμεσα στις επιδόσεις των μαθητών και στο ενδεχόμενο συζητήσεις του θέματος της φυγής στο εξωτερικό. Μαθητές με υψηλότερους Γ.Μ.Ο. έχουν εκφράσει μεγαλύτερη επιθυμία μετανάστευσης και έχουν συζητήσει το παραπάνω ενδεχόμενο με τους γονείς τους σε μεγαλύτερο ποσοστό απ' ό,τι μαθητές με χαμηλότερους Γ.Μ.Ο.. (Πίνακας 41).

Πίνακας 41 Έχεις συζητήσει με τους γονείς σου το ενδεχόμενο να φύγεις στο εξωτερικό;

	%	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Γενικός μέσος όρος προηγούμενης χρονιάς	0-5					
	5,1-9,4					
	9,5-13	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0
	13,1-16	15,0	25,0	40,0	15,0	5,0
	16,1-18	10,0	40,0	26,0	12,0	12,0
	18,1-19	6,1	36,4	36,4	12,1	9,1
	19,1-20	10,9	32,6	19,6	13,0	23,9

Πηγή: Επεξεργασία ερωτηματολογίων

8. Συμπεράσματα

Η εργασία μας πραγματεύεται τα αίτια και τις συνέπειες της φυγής των νέων στο εξωτερικό, μέσα από έρευνα πεδίου που διενεργήσαμε στο σύνολο των μαθητών του 1^{ου} ΠΠ Λυκείου Θεσσαλονίκης «Μ. Ανδρόνικος». Από την επεξεργασία των εμπειρικών ευρημάτων προκύπτει ότι ένα αξιοσημείωτο ποσοστό των μαθητών που αγγίζει το 81% σκέφτονται το ενδεχόμενο φυγής στο εξωτερικό. Οι κυριότεροι λόγοι που θα προέτρεπαν τους μαθητές σε μια τέτοια απόφαση είναι οι σπουδές σε μεταπτυχιακό επίπεδο, οι υποτροφίες για σπουδές στο εξωτερικό, η αδυναμία εύρεσης εργασίας στην Ελλάδα, οι καλύτερες συνθήκες εργασίας στο εξωτερικό και η εύρεση εργασίας στο εξωτερικό πάνω στο αντικείμενο των σπουδών τους. Αντιθέτως, ο αποχωρισμός των νέων από την οικογένεια και τους φίλους τους, όπως και η αγάπη που νιώθουν για την πατρίδα τους, είναι κάποιιοι από τους παράγοντες που θα τους απέτρεπαν από το να φύγουν στο εξωτερικό. Επίσης, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, η πλειονότητα των μαθητών θα επέλεγε την Αγγλία για τις σπουδές τους, ενώ τις Η.Π.Α. για εργασία και διαβίωση.

Αξίζει να επισημανθεί ότι, ενώ η πλειονότητα των μαθητών προβληματίζεται για το ενδεχόμενο μιας επικείμενης φυγής, μικρό ποσοστό αυτών έχουν συζητήσει με τους γονείς τους την πιθανότητα να μεταναστεύσουν μελλοντικά στο εξωτερικό. Οι περισσότεροι μαθητές πιστεύουν πως οι γονείς τους, λόγω και της οικονομικής κρίσης που πλήττει την Ελλάδα, αδυνατούν να στηρίξουν οικονομικά μια ενδεχόμενη φοίτηση τους στο εξωτερικό. Ωστόσο, θεωρούν ότι θα είχαν την αμέριστη ψυχολογική υποστήριξη των γονέων τους αν αποφάσιζαν να μεταναστεύσουν. Πολλοί είναι οι μαθητές που έχουν συζητήσει το εξεταζόμενο θέμα με τους φίλους τους. Επιπλέον, η πλειοψηφία των μαθητών θα εξαντλούσαν κάθε περιθώριο να σπουδάσουν στην Ελλάδα πριν αποφασίσουν να φύγουν έξω για σπουδές σε προπτυχιακό επίπεδο, ενώ σε μεταπτυχιακό επίπεδο θα στρέφονταν άμεσα στο εξωτερικό, χωρίς να αναζητήσουν μεταπτυχιακά προγράμματα στη χώρα μας. Όσον αφορά στην εύρεση εργασίας, θα εξαντλούσαν πρώτα κάθε περιθώριο αναζήτησης απασχόλησης στην Ελλάδα και κατόπιν θα αποφάσιζαν να την εγκαταλείψουν. Τέλος, φαίνεται πως η απόφαση των μαθητών να σπουδάσουν στο εξωτερικό θα ήταν αποτέλεσμα επιλογής. Αντιθέτως, η ίδια απόφαση, εάν αφορούσε στην εργασία και τη διαβίωση θα ήταν περισσότερο αποτέλεσμα ανάγκης.

Εν συνεχεία, θελήσαμε να δούμε, ποιο είναι το γνωστικό και κοινωνικό προφίλ των μαθητών που δήλωσαν ότι τους απασχολεί το ενδεχόμενο να μετεγκατασταθούν στο εξωτερικό. Φαίνεται ότι το ενδιαφέρον των μαθητών για ενδεχόμενη φυγή στο εξωτερικό εξαρτάται από ποικιλία παραγόντων. Αυτοί μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο κύριους θεματικούς άξονες: στην κοινωνική θέση των γονέων και στις σχολικές τους επιδόσεις (των μαθητών). Οι μαθητές που δείχνουν προθυμία φυγής φαίνεται να προέρχονται από σχετικά υψηλά εισοδηματικά στρώματα, καθώς οι γονείς των μαθητών που εκδήλωσαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μεταναστεύσουν ανήκουν στην εισοδηματική κατηγορία των 1.800€ μηνιαίως και άνω. Πιο συγκεκριμένα, η πρόθεση φυγής αυξάνεται όταν ο πατέρας έχει υψηλές απολαβές. Επιπλέον, όταν το επάγγελμα του γονέα εντάσσεται στα μεσαία και υψηλά επαγγελματικά στρώματα εμφανίζεται μεγαλύτερη επιθυμία φυγής. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των γονέων των μαθητών που προθυμοποιούνται να μεταναστεύσουν είναι το υψηλό μορφωτικό τους επίπεδο. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι μαθητές των οποίων οι γονείς είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και άνω (δηλ. κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων) εμφανίζουν μεγαλύτερη πρόθεση φυγής από τους συμμαθητές τους των οποίων οι γονείς ανήκουν σε χαμηλότερα μορφωτικά στρώματα. Τέλος, οι μαθητές επηρεάζονται κατά πολύ από την εμπειρία των γονέων τους στο εξωτερικό, υπό την έννοια ότι οι μαθητές των οποίων οι γονείς έζησαν για ένα διάστημα της ζωής τους στο εξωτερικό, είτε για σπουδές, είτε για εργασία και διαβίωση, δηλώνουν πιο έτοιμοι να εγκαταλείψουν τη χώρα σε σύγκριση με τους μαθητές που στην οικογένειά τους δεν υπάρχει μεταναστευτική παράδοση. Εν προκειμένω, αξίζει να αναφερθεί ότι, παρόλο που οι περισσότεροι γονείς δεν έχουν ζήσει στο εξωτερικό, υπάρχει ένα αξιοσημείωτο ποσοστό γονέων (42%) που έχουν διαμείνει, είτε σε κάποια ευρωπαϊκή χώρα, είτε στις Η.Π.Α. Ο μέσος όρος παραμονής αυτών των γονέων κυμαίνεται από 8 έως 10 χρόνια, με κύρια αίτια της διαμονής τους στο εξωτερικό τη γέννηση τους εκεί και τις σπουδές τους σε προπτυχιακό επίπεδο.

Ο δεύτερος θεματικός άξονας σχετίζεται με τις σχολικές επιδόσεις των μαθητών. Οι μαθητές της Α' Λυκείου είναι περισσότερο αποφασισμένοι από τους μαθητές των ανώτερων λυκειακών τάξεων να φύγουν στο εξωτερικό, παρόλο που, λόγω του νεαρού της ηλικίας τους, η απόφαση αυτή δεν αφορά στο εγγύς μέλλον. Πιθανολογούμε ότι αυτό οφείλεται στα υψηλά εκπαιδευτικά τους αποτελέσματα, τα

οποία πιστοποιούν, τόσο ο υψηλός γενικός μέσος όρος βαθμολογίας που πέτυχαν κατά την προηγούμενη σχολική χρόνια, όσο και το γεγονός ότι εισήλθαν στο 1^ο ΠΠ Λύκειο κατόπιν εξετάσεων. Γενικότερα, οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι οι μαθητές των οποίων οι βαθμολογίες κυμαίνονται μεταξύ 19 και 20 παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον φυγής στο εξωτερικό, πιθανώς διότι αισθάνονται ότι η υψηλή σχολική τους επίδοση διευρύνει τη δυνατότητα σπουδών και σε πανεπιστήμια του εξωτερικού.

Παρόμοια είναι τα συμπεράσματα για το κοινωνικό και γνωστικό προφίλ των μαθητών που δήλωσαν ότι έχουν συζητήσει με τους γονείς τους το ενδεχόμενο να φύγουν στο εξωτερικό. Συγκεκριμένα, μεγαλύτερη πρόθεση φυγής εμφανίζεται σε παιδιά με γονείς που έχουν εμπειρία στο εξωτερικό. Επιπλέον, το επάγγελμα των γονέων φαίνεται να επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την πιθανότητα μετανάστευσης, καθώς γονείς με επαγγέλματα μεγαλύτερου κύρους και υψηλότερου εισοδήματος, τείνουν να συζητούν θετικά το ενδεχόμενο μετεγκατάστασης των παιδιών τους. Επιπροσθέτως, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η σχολική επίδοση των μαθητών, καθώς αυτοί με υψηλότερες βαθμολογίες δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για πιθανή φυγή στο εξωτερικό. Τέλος, το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων επηρεάζει επίσης θετικά την πρόθεση μετανάστευσης των παιδιών, ενώ το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο φαίνεται να συνδέεται με περιορισμένο ενδιαφέρον για μετανάστευση.

Αν και η δυνατότητα να γενικευτούν τα συμπεράσματα της παρούσα έρευνας είναι περιορισμένα, λόγω του μικρού δείγματος μαθητών, τα ευρήματά της έρχονται να προστεθούν σε αυτά παλαιότερων ερευνών που δείχνουν ότι την Ελλάδα φαίνεται να εγκαταλείπουν το πιο δυναμικό κομμάτι νέων, τόσο ως προς την κοινωνικοοικονομική τους θέση, όσο και ως προς το γνωστικό τους υπόβαθρο. Ο κίνδυνος να απολέσει η Ελλάδα τα δημιουργικότερα πνεύματά της είναι ορατός, γεγονός που καθιστά αδήριτη την ανάγκη να ληφθούν πολιτικές αποφάσεις που θα ανασχέσουν τη διαρροή των πιο προσοντούχων νέων στο εξωτερικό.

9. Βιβλιογραφία

- Αρλαπάνου, Ε. (2012). «Άνεργοι έξι στους δέκα νέους». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.imerisia.gr>.
- ΓΣΕΕ (2012). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- ΓΣΕΕ (2013). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Δεδουσόπουλος, Α. (2000). *Η κρίση στην αγορά εργασίας: Ρύθμιση-Ευελιξίες-Απορρύθμιση*. Τόμος Α, Θεωρίες της Ανεργίας, Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Δημητρίου, Γ. (χ.χ.). «Διαρροή εγκεφάλων vs κέρδος εγκεφάλων». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.thegeminigeek.com/what-is-brain-drain/>.
- ΕΛΣΤΑΤ (2013). «Άνεργοι έξι στους 10 νέους». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.tanea.gr>.
- Καλημέρη, Χ. (χ.χ.). «Η κρίση καταδικάζει την Ευρώπη με τη “διαρροή εγκεφάλων”», *Ημερησία*. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26510&subid=2&pubid=113069877>.
- Κασιμάτη, Ρ. Γεωργούλας, Σ. Παπαϊωάννου, Μ. Πράνταλος, Ι. (2013). *Κοινωνιολογία Γ' Λυκείου Γενικής Παιδείας*. ΟΕΔΒ: Αθήνα.

- Κατσανέβας, Θ. Λιβανός, Η. «Η πορεία και τα αίτια της ανεργίας στην Ελλάδα». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.unipi.gr/.../81_H_poreia_kai_ta_aitia_tis_anergias_stin_ellada.doc.
- Κατσορίδας, Δ. Λεχουρίτης, Γ. «Οι κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.encephalos.gr/full/47-4-05g.htm
- Λαμπριανίδης, Λ. (2010). «Η διαρροή εγκεφάλων από την Ελλάδα. Τα πορίσματα μιας έρευνας Πανεπιστημίου Μακεδονίας», *Ενθέματα*. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://enthemata.wordpress.com/2010/05/23/%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%81%CF%81%CE%BF%CE%AE-%CE%B5%CE%B3%CE%BA%CE%B5%CF%86%CE%AC%CE%BB%CF%89%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/>.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2011). *Επενδύοντας στη φωνή*, Αθήνα: Κριτική.
- Μητράκος Θ. Τσακλόγλου Π. Χολέζας Ι. (2010). *Προσδιοριστικοί παράγοντες της πιθανότητας ανεργίας των νέων στην Ελλάδα με έμφαση τους απόφοιτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης*. Οικονομικό Δελτίο Τράπεζας της Ελλάδος, Τεύχος 33, σελ.23-54.
- Νομικά επίλεκτα (12/11/2013). «Αλήθειες και ψέματα για την ανεργία των νέων». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.nomika-epilekta.gr/arthra/koinonika-arthra/i-anergia-ton-neon>.
- Ρούζιου, Χ. (2013). « *Η Μετανάστευση των νέων και το φαινόμενο της «διαρροής εγκεφάλων»*: Μελέτη περίπτωσης η μετανάστευση των νέων από την Ελλάδα στην Γαλλία. Δημιουργία ιστοσελίδας και κατασκευή Βάσης Δεδομένων για την καταγραφή του φαινομένου», Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία, Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- Πειρουνάκης, Ν. (2013). «Γιατί είναι τόσο μεγάλη η ανεργία στην Ελλάδα;». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.tovima.gr/opinions/article/?aid=500880
- Euractiv (25/2/2013). ΕΕ: «Πασχίζει να συγκρατήσει τη «διαρροή εγκεφάλων» του ευρωπαϊκού Νότου». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://euractiv.gr/epixeiriseis-kai-ergasia/ee-pasxizei-na-sygkratisei-ti-diarroi-egkefalon-toy-eyropaikoy-notoy>.
- TVXS (2013). «Θλιβερή πρωτιά για την Ελλάδα με 62,5% ανεργία στους νέους». Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://tvxs.gr>.